

UNIVERZITET U SARAJEVU

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

**ODSJEK: SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE
SMJER: INFORMACIJSKA SIGURNOST**

**ONLINE AKTIVIZAM KAO ODGOVOR NA KONTROLU INTERNETA:
SIGURNOSNO ETIČKE DILEME**

-MASTER RAD-

Kandidatkinja: Jasmina Đikoli

Mentor: doc.dr. Emir Vajzović

Broj indeksa: 2-IS/21

Sarajevo, maj 2023. godine

SADRŽAJ

SADRŽAJ	2
UVOD	5
1. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA	6
1.1. Problem istraživanja	6
1.2. Predmet istraživanja	7
1.3. Ciljevi istraživanja	7
1.3.1. Naučni ciljevi istraživanja.....	7
1.3.2. Društveni ciljevi istraživanja	8
1.4. Sistem hipoteza	8
1.4.1. Glavna hipoteza istraživanja	8
1.4.2. Pomoćna hipoteza istraživanja.....	8
1.5. Način istraživanja.....	8
1.6. Pojmovno određenje	9
2. ONLINE AKTIVIZAM	14
2.1. Oblici online aktivizma	16
2.2. Najpoznatiji online pokreti.....	17
2.3. Kritike i izazovi online aktivizma	23
3. KONTROLA INTERNETA	26
4. ETIČKE I SIGURNOSNE DILEME	28

4.1.Cenzura	28
4.2.Nadzor	29
4.3.Privatnost	32
4.4.Sloboda izražavanja	34
4.5.Pristup informacijama	35
4.6.Sigurnost	36
4.7.Online akcije protiv kontrole interneta.....	36
5. ONLINE AKTIVIZAM NASPRAM KONTROLE INTERNETA U SAD	38
5.1.Internet u SAD.....	38
5.2.Sloboda interneta u SAD	39
5.3.Ko kontroliše internet u SAD	40
5.4.Online akcije protiv kontrole interneta u SAD.....	42
5.5.Kažnjavanje internet disidenata u SAD	48
6. ONLINE AKTIVIZAM NASPRAM KONTROLE INTERNETA U KINI	49
6.1.Internet u Kini	49
6.2. 'Najgori zlostavljač slobode na internetu'	50
6.3.Kontrola interneta u Kini	51
6.4.Cenzurisana verzija interneta	52
6.5.Online aktivizam protiv mjera kontrole	55
6.6.Zaobilaženje kineskog Vatrozida.....	56
6.7.Leksikon pobune	58

6.8. Kineski #MeToo.....	60
6.9. Kažnjavanje internet disidenata u Kini.....	63
6.10. "Disidenstvo nije umrlo"	65
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	66
Bibliografija	69
Internet izvori	71

UVOD

Internet, njegova popularnost i sve veća upotreba promijenili su gotovo svaki aspekt ljudskog života te je savremenom čovjeku gotovo nezamislivo da radi i komunicira bez interneta. U januaru 2023. zabilježeno je više od pet milijardi korisnika interneta širom svijeta, što je 64,4 posto svjetske populacije. Od ovog ukupnog broja, 4,76 milijardi, ili 59,4 posto svjetske populacije, bili su korisnici društvenih mreža.¹ Međutim, sve veći uticaj interneta izaziva niz zabrinutosti, naročito oko pitanja sigurnosti i temeljnih ljudskih prava. Nastojanja mnogih vlada i korporacija da uspostave kontrolu nad internetom dovelo je do niza etičkih dilema po pitanju cenzure, slobode izražavanja i ograničenog pristupa informacijama, nadzora, zaštite privatnosti i prikupljanja podataka o korisnicima te sigurnosti naspram sve veće prijetnje od *cyber* kriminala.

Internet i digitalna tehnologija, između ostalog, omogućavaju potpuno nove načine praćenja građana. Mnogi stručnjaci smatraju da zahvaljujući prikupljanju podataka, masovno korištenje društvenih medija zapravo olakšava nadzor i društvenu kontrolu koje su od ključnog značaja kako za velike digitalne kompanije koje žele profit tako i za vladine agencije koje razvijaju kapacitete za praćenje pojedinaca. Postoji bojazan da različite metode nadzora poput video nadzora, automatskog prepoznavanja lica i gomilanja baza podataka bilo o kretanju korisnika, navikama potrošnje ili zdravlju omogućavaju nove načine kontrole i mogu se koristiti za opstruiranje ljudskih i političkih prava.

Jednu od ključnih uloga u podizanju svijesti o problemima i borbi protiv kontrole interneta igra online aktivizam, koji je zbog dostupnosti i upotrebe interneta i platformi društvenih medija posljednjih godina sve rašireniji i češći. U borbi protiv internet kontrole, online aktivizam značajno služi u korist promovisanja prava i zaštite slobode izražavanja te pristupa informacijama na internetu, dok pojedincima i organizacijama civilnog društva pruža sredstva za bržu mobilizaciju i otpor cenzuri i nadzoru. Digitalni aktivisti i organizacije širom svijeta koriste moć interneta za dokumentovanje kršenja prava ili zlostavljanja, podizanje svijesti i zagovaranje politika koje promovišu slobodu izražavanja i štite prava na privatnost na internetu.

Dok u demokratskim zemljama zloupotrebu digitalne tehnologije mogu razotkriti i suprotstaviti

¹ <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide>

joj se aktivisti, nezavisni profesionalni mediji i demokratske političke institucije, u autoritarnim režimima i nedemokratskim društvima, vlade razvijaju i koriste različite alate za regulisanje i kontrolu ponašanja građana na mreži i izvan nje, najčešće pod izgovorom jačanja unutrašnje i vanjske sigurnosti države i društva. Djelovanje online aktivista u takvim društvima nosi posebne izazove i nerijetko zahtijeva inovativne i kreativne načine u otporu mjerama kontrole interneta.

Posmatrajući suprotstavljene sisteme – liberalni zapadnjački, čiji je najočitiiji predstavnik SAD, te strogo kontrolisani sistem kakav je u Kini, ovaj rad će istražiti i analizirati dvije krajnosti obilježene sasvim različitim kulturološkim i tradicijskim elementima, jednako kao i stepen sloboda koje građani, posebno aktivisti, imaju u izražavanju svojih stavova putem različitih internetskih platformi.

Osnovno etičko pitanje je koliko kontrole je neophodno da bi se neetično izražavanje stavova grupa i pojedinaca sistemski suzbilo od strane regulatora. S druge strane je etička dilema koji se to stepen slobode izražavanja može smatrati neophodnim i potrebnim za dostojanstven život čovjeka, a gdje te slobode prerastaju u ugrožavanje prava i sloboda određenih grupa ili osoba. Odgovor na ova pitanja nije jednoznačan, što će potvrditi niz primjera koja će biti tretirana ovim radom.

1. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA

1.1. Problem istraživanja

Ukazujući na različite norme, tradiciju i kulturu društava s različitim poimanjima porodičnih, društvenih i etičkih vrijednosti, rad će pružiti prikaz kako dva suprotstavljena društva i režimi različito rezoniraju i djeluju po pitanju određenih tema i proizilazećih dilema o pravilnom pristupu njihovog tretiranja na internetu – poput slučaja Edwarda Snowdena i pokreta za Neutralnost interneta u SAD, i kineskih akcija pojedinaca i organizacija civilnog društva koji koriste razne taktike u borbi za slobodu govora i pristupa cenzurisanom sadržaju i informacijama

uopšte, za nesmetanu komunikaciju i izbjegavanje nadzora vlade i zaobilaznje Velikog kineskog vatrozida.

1.2. Predmet istraživanja

Rad će rasvijetliti izazove i izgleda za budući aktivizam s fokusom na razlike između demokratskih društava - kao što su SAD - koja nastoje biti što transparentnija i inkluzivnija koristeći tehnologiju, i autoritarnih režima - kao što je Kina - koji tu istu tehnologiju koriste za konsolidaciju kontrole i nadzora nad svojim stanovništvom.

Ukazujući na različite norme, tradiciju i kulturu ova dva suprotna koncepta vodećih globalnih ekonomija: Kine, koja ima najveći broj korisnika interneta i koja je razvila najsavremeniju tehnologiju za kontrolu interneta, i Sjedinjene Države, gdje je zaštita slobode govora i izražavanja (koja se proteže na internet) ukorijenjena u Prvom amandmanu Ustava, rad će pružiti prikaz kako različiti režimi različito tretiraju određene teme vezane za zaštitu prava i sigurnosti na internetu – poput zaštite privatnosti, slobode izražavanja, slobode pritupa informacijama i komunikaciji, *cyber* sigurnosti, blokiranja rada web stranica, nadzora, cenzure, ili problema širenja dezinformacija i lažnog sadržaja, stvaranja nereda na internetu i uvredljivog ponašanja na mreži.

Uzimajući u vidu popularnost društvenih medija i njihov sve veći uticaj na društvo, rad će istražiti koje su sigurnosno-etičke dileme nastale usred pojedinih akcija filtriranja, nadzora i kontrole interneta u različitim režimima - poput pitanja da li pooštavanje kontrole može ukazati na moguće nesigurnosti unutar režima odnosno da li kontrolom interneta demokratske države postaju manje demokratske.

1.3. Ciljevi istraživanja

1.3.1. Naučni ciljevi istraživanja

Cilj istraživanja je davanje doprinosa razumijevanju online aktivizma na društvenim mrežama koji se artikuliše kroz interakciju između građana, aktivista, platformi i države, i potrebe

uravnotežene kontrole interneta s fokusom na fenomen veze između društvenih medija i politike s pogledom na izazove i izgleda za budući aktivizam. Naučni cilj je potaknuti širu društvenu debatu u Bosni i Hercegovini na temu online aktivizma i uspostavljanja kontrole nad zloupotrebama digitalne tehnologije gdje vlade, tehnološke kompanije, organizacije civilnog društva i građani rade zajedno na pronalaženju rješenja koja ujedno štite prava i slobode pojedinca, privatnost, slobodu izražavanja, sigurnost i pristup informacijama.

1.3.2. Društveni ciljevi istraživanja

Društveni ciljevi istraživanja ovog rada usmjereni su na informisanje svih interesnih skupina u Bosni i Hercegovini o online aktivizmu, slobodi i pravima na internetu, kao i boljem društvenom razumijevanju ove kompleksne i slojevite tematike.

1.4. Sistem hipoteza

1.4.1. Glavna hipoteza istraživanja

Glavna hipoteza ovog rada je da razvojem tehnologije dolazi do promjene prirode aktivizma u adresiranju i rješavanju sigurnosnih, društvenih, kulturnih, ekonomskih i političkih pitanja građana te je potrebno uspostaviti odgovarajući etički kodeks koji će obezbijediti slobodu izražavanja na internetu svih građana, a ujedno kontrolisati i spriječiti zloupotrebe i obezbijediti sigurno internetsko okruženje, u skladu sa kulturološkim, tradicijskim i moralnim vrijednostima koja su prihvaćena u datom društvu.

1.4.2. Pomoćna hipoteza istraživanja

Pomoćna hipoteza ovog rada je da bez obzira na tehnološki razvoj i obim kontrole, nije moguće u potpunosti ugušiti građanski aktivizam na internetu.

1.5. Način istraživanja

Opšte naučne metode koje će biti korištene u ovom istraživanju su:

1. Analitičko - deduktivna
2. Komparativna metoda

1.6. Pojmovno određenje

Osnovni pojmovi koji proizilaze iz naslova teme i koji čine teorijsku osnovu istraživanja su:

Ljudska prava i slobode

Prema Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija (UN), ljudska prava su prava inherentna svim ljudskim bićima, bez obzira na rasu, pol, nacionalnost, etničku pripadnost, jezik, vjeru ili bilo koji drugi status. Ljudska prava uključuju pravo na život i slobodu, slobodu od ropstva i torture, slobodu mišljenja i izražavanja, pravo na rad i obrazovanje i još mnogo toga. Svako ima pravo na ova prava, bez diskriminacije.²

Digitalna prava i slobode

Digitalna prava su u osnovi ljudska prava u eri interneta.³ Na primjer, prava na online privatnost i slobodu izražavanja zapravo su proširenje jednakih i neotuđivih prava navedenih u Univerzalnoj deklaraciji Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima. Prema UN-u, isključivanje ljudi s interneta krši ova prava i protivno je međunarodnom pravu. Pristup internetu je priznat kao pravo u zakonima nekoliko zemalja. Također, izraz digitalna prava opisuje ljudska prava koja pojedincima omogućavaju pristup, korištenje, kreiranje i objavljivanje digitalnih medija ili pristup i korištenje kompjutera, drugih elektronskih uređaja ili komunikacijskih mreža.⁴

Etika

Uobičajeno poimanje morala jeste da moral daje osnovu za razlikovanje "dobrog" od "lošeg"

² UN, Ljudska prava <https://www.un.org/en/global-issues/human-rights>

³ WEF, Digitalna prava <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-your-digital-rights-explainer/>

⁴ Wikipedia, Digitalna prava https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights

ponašanja, odnosno univerzalnog dobra od univerzalnog zla. Korijen takvog poimanja možemo pronaći u religijama, filozofskim učenjima i tradicijama svih naroda svijeta. S druge strane, etika kao nauka sistematizira moralna načela. "Etika je znanost o moralu, njegovim izvorima i razvitku, o načelima i normama ljudskog ponašanja i djelovanja, o njihovoj ulozi u društvenom i osobnom životu čovjeka. Moral je predmet proučavanja etike...i u najopćijem značenju moral možemo odrediti kao jedan od načina reguliranja međuljudskih odnosa; kao sustav društvenih normi, pravila i načela o ljudskom ponašanju u društvu." (Vuksanović 1993, str.39)

Pod etičnim ili moralnim ljudskim osobinama uobičajeno se smatraju: poštenje, pravičnost, iskrenost, humanost i druge vrline. Potreba za uspostavljanjem određenog sistema vrijednosti nastala je iz nužnosti za usklađivanjem zahtjeva pojedinca i ostalih članova društvene zajednice. Time je moral postao referentna norma koja ograničava pojedinca u njegovim postupcima, ali ga i kao ravnopravnog člana uključuje u društveni život, te mu osim dužnosti, osigurava određena prava i ljudske slobode. (Klopić 2005, str. 8)

Globalna etika

Globalna etika je termin koji je prvi inicirao švicarski teolog Hans Kung u svojoj knjizi "Globalna etika i globalne odgovornosti" 1990. godine, kojom je, na talasu globalizacije, najavio da globalna etika nije jedinstvena globalna ideologija ili jedinstvena religija koja može nadmašiti sve postojeće religije u svijetu, već bogatstvo obaveznih vrijednosti i zajedničkih ideja o ljudskom moralu i osnovnim vjerovanjima. (Hollenbach 2021) Među onima koji vjeruju da postoje moralni kodeksi koji su univerzalni za sva ljudska bića je i James Rachels, američki filozof, koji kaže "Postoje neka moralna pravila zajednička u svim društvima jer ona zahtijevaju postojanje društva. Dva su primjera pravila protiv laganja i ubistva. I zapravo, nalazimo da su ova pravila na snazi u svim održivim kulturama. Kulture se mogu razlikovati u onome što smatraju legitimnim izuzecima od pravila, ali ovo neslaganje postoji u pozadini slaganja o većim pitanjima. Ne može svako moralno pravilo varirati od društva do društva". (Rachels 2007, str. 15-29)

Informaciona etika

Informaciona etika je definisana kao "grana etike koja se fokusira na odnos između stvaranja, organizacije, širenja i upotrebe informacija, i etičkih standarda i moralnih kodeksa koji regulišu ljudsko ponašanje u društvu". (Reitz 2004) Kako su dileme oko informacija u digitalnom prostoru sve važnije u današnjem "informacionom društvu", suštinski problemi u uspostavljanju etičke osnove koja promoviše poštene, pravedne i odgovorne prakse tiču se prijenosa informacija i informacijske pismenosti. (Vajzović1 2020) Vlasništvo, pristup informacijama, privatnost, odgovornost, sigurnost i zajednica su pitanja kojima se široko bavi informaciona etika. Mnoga od ovih pitanja je teško ili nemoguće riješiti zbog temeljnih tenzija između zapadnih moralnih filozofija zasnovanih na pravilima, demokratiji, individualnim pravima i ličnim slobodama i tradicionalnih istočnjačkih kultura zasnovanih na odnosima, hijerarhiji, kolektivnim odgovornostima i društvenoj harmoniji⁵.

UNESCO⁶ je od 1997. godine pokrenuo **niz inicijativa za rješavanje etičkih dimenzija informacionog društva**: Principi na kojima se zasniva informatička etika proizilaze iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i uključuju pravo na slobodu izražavanja, univerzalni pristup informacijama, pravo na obrazovanje, pravo na privatnost i pravo na učešće u kulturnom životu. Promovisanje vrijednosti i principa zasnovanih na osnovnim ljudskim pravima je ključno za razvoj pravednog informacionog društva, a podizanje svijesti o etičkim pitanjima vezanim za informacije jedan je od šest prioriteta Programa Informacije za sve (IFAP).

Međutim, zbog ogromne količine informacija, njenih formata i potreba koje se razvijaju zahtijevaju stalno preispitivanje etičkih principa i načina na koji se profesionalni kodeksi primjenjuju a koji nude osnovu za donošenje etičkih odluka i primjenu etičkih rješenja u situacijama koje uključuju pružanje i korištenje informacija. (Floridi 2009) Razmatranja u vezi sa informatičkom etikom utiču na "lične odluke, profesionalnu praksu i javnu politiku". (Elrod 2005) U raspravama o informacionoj etici nerijetko je uključen i problem cenzure, sigurnosti i privatnosti.

Sigurnost

⁵ Zheng, Min. Different business ethics in Chinese and Western cultures, 2015.

⁶ UNESCO <https://en.unesco.org/themes/information-ethics>

Sigurnost je osjećaj pojedinca da je zaštićen od fizičke, društvene, duhovne, novčane, političke, ekonomske, osjećajne, profesionalne, psihološke, odgojne ili bilo koje druge prijetnje, ugroze, opasnosti, štete, povrede ili bilo kakvog događaja koji se može tumačiti kao neželjen. Isto tako, sigurnost je kontrola neizvjesnosti pri čemu se prepoznata opasnost svodi u granice prihvatljivog rizika. Posljedica ugrožavanja sigurnosti može uticati na fizički svijet, na kvalitetu života. Sigurnost u objektivnom smislu mjeri se kao odsutnost prijetnji stečenih vrijednosti, a u subjektivnom smislu, odsutnost straha da će takve vrijednosti biti ugrožene.⁷. Vrsta sigurnosti ima mnogo, gotovo koliko i interesnih sfera svakog čovjeka: društvena sigurnost, politička, ekonomska, ekološka, zdravstvena, itd. (Vajzović2 2020, str.3-7)

Informacijska sigurnost

Informacijska sigurnost podrazumijeva zaštitu povjerljivosti (*confidentiality*), integriteta (*integrity*) i dostupnosti (*availability*) informacija. Informacija je povjerljiva ako je dostupna samo onima koji imaju pravo pristupa na nju. Informacija ima integritet ako je ne može promijeniti neovlašteni subjekat ili ovlašteni subjekt na neovlašteni način. Informacija je dostupna ako joj uvijek mogu pristupiti ovlašteni subjekti. (Vajzović2 2020, str.3-7)

Cyber sigurnost

"Cyber sigurnost je stanje i praksa zaštite infrastrukture, informacijsko komunikacijskih sistema, mreža, uređaja i informacija od ugrožavanja, u cilju zaštite ljudi, materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelovitu zaštitu naroda, nacije, države i međunarodnih odnosa. Prijetnje kojima se suprotstavlja cyber sigurnost, jesu brojne, ali ih je, radi jednostavnijeg razumijevanja, potrebno posmatrati prije svega kao cilj ili kao sredstvo (1) u cyber kriminalitetu, (2) u politički motivisanim cyber napadima i (3) u cyber terorizmu." (Vajzović3 2019)

Algoritmi

⁷ Smajić Mirza, Fakultet političkih nauka, Sarajevo; Predavanje 2021.

Algoritmi omogućavaju praćenje navigacije korisnika internetom, generišući podatke koji se koriste za konstruisanje visoko personalizovanog oglašavanja. Jednu od mnogobrojnih definicija algoritma dao je američki fizičar Daniel T. Gillespie, koji kaže da su "(algoritmi) kodirane procedure za transformaciju ulaznih podataka u željeni izlaz, na osnovu specificiranih proračuna". (Gillespie 2014.)

Cathy O'Neil, američka matematičarka i ekspertkinja za proučavanje podataka i autorica knjige "Weapons of math destruction", kaže da "algoritmi pomoću podataka iz prošlosti predviđaju budućnost"⁸. Ona između ostalog upozorava da se sveprisutni algoritmi koriste kao paravan za mnoge koruptivne postupke da jako štete ljudima koji prihvataju i slijepo vjeruju tehnološkim kompanijama i kojima se zapravo i ne govori šta se događa, jer mogućnosti žalbe ne postoji, dok se algoritmi nameću kao neka objektivna istina.

Netizen

Izraz *netizen*⁹ je kombinacija engleskih riječi internet i građanin i znači "**građanin mreže**" a opisuje osobu koja je aktivno uključena u online zajednice ili internet općenito. Pojam obično također podrazumijeva interes i aktivan angažman u poboljšanju interneta, čineći ga intelektualnim i društvenim resursom, ili njegovih okolnih političkih struktura, posebno u pogledu otvorenog pristupa, neutralnosti mreže i slobode govora. Izraz je naširoko prihvaćen sredinom 1990-ih kao način za opisivanje onih koji nastanjuju internet prostor. Internetski pionir i autor Michael F. Hauben zaslužan je za definisanje i popularizaciju pojma (M. Hauben 1995.). Međunarodna neprofitna organizacija Reporteri bez granica¹⁰ dodjeljivala je godišnju nagradu Netizen kao priznanje korisniku interneta, blogeru, *cyber-disidentu* ili grupi koji su pomogli promociji slobode izražavanja na internetu. Organizacija koristi taj izraz kada opisuje političku represiju nad *cyber-disidentima*, kao što su pravne posljedice pisanja blogova u politički represivnim okruženjima.

⁸ YT: "Algorithms Don't Predict the Future, They Cause the Future I Thinking Machines: Cathy O'Neil"

⁹ Britannica, netizen <https://www.britannica.com/dictionary/netizen>

¹⁰ Reporteri bez granica: <https://rsf.org/en/our-prizes#entr0>

2. ONLINE AKTIVIZAM

Online (digitalni) aktivizam je, prema definiciji Britannice, oblik aktivizma koji koristi digitalne tehnologije, internet i društvene medije kao ključne platforme za masovnu mobilizaciju i političko djelovanje u vezi širokog raspona pitanja – od društvenih, ekonomskih i ekoloških problema do ljudskih prava.¹¹

Uz korištenje digitalnih tehnologija kao što su društveni mediji, online peticije, blogovi i web stranice, za promicanje društvenih, političkih ili ekoloških promjena, online aktivizam je ubrzao organiziranje i mobiliziranje građana protiv državne, društvene ili bilo kakve druge nepravde, omogućavajući pojedincu da brže, ekonomičnije i nerijetko učinkovitije traži, raspravlja i distribuira podatke, informacije i ideje o raznim pitanjima - s mogućnošću da u gotovo stvarnom vremenu dosegne širu publiku i poveže se s istomišljenicima širom svijeta. Internet je putem društvenih platformi, naročito od 2006. kada je **Twitter**¹² stvoren a **Facebook**¹³ prvi put postao dostupan javnosti, udahnuo život raspravama i društvenim pokretima širom svijeta. (Aziz 2020)

Online aktivizam je imao veoma značajnu ulogu u promovisanju digitalne pismenosti i obrazovanja, pomažući pojedincima da razumiju svoja prava i odgovornosti na internetu i zagovaranju politika koje štite slobodu izražavanja, privatnost i sigurnost. Na primjer, organizacije civilnog društva mogu koristiti internetske platforme za pružanje informacija i resursa o digitalnim pravima, dok također organiziraju kampanje i događaje za širenje svijesti i zagovaranje pitanja kontrole interneta. Brojni primjeri online aktivizma - od Occupy Wall Street, Arapskog proljeća i pokreta #MeToo i #BlackLivesMatters - pokazali su važnost online akcija u informisanju i mobilizaciji građana, posebno u onim zemljama u kojima su javni prostori strogo regulisani ili su pod kontrolom državnog aparata. Online aktivisti ili *netizeni* sastavni su podskup šire populacije korisnika interneta, koji – iz bezbrojnih motiva – kapitaliziraju platforme društvenih medija za promicanje ideja, izgradnju političke zajednice i mobilizaciju akcije. Kao što su primijetili naučnici unutar i izvan pravne akademske zajednice, internetski forumi su

¹¹ Britannica, digital activism: <https://www.britannica.com/topic/digital-activism>

¹² Business Insider: <https://www.businessinsider.com/how-twitter-was-founded-2011-4>

¹³ Wikipedia, Facebook: https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Facebook

uspostavljen teren za aktivizam i disidentstvo – koji se još uvijek razvija. (Aziz 2020)

2.1. Oblici online aktivizma

Neki oblici online aktivizma su e-mail kampanje, online peticije i objave na društvenim mrežama radi zagovaranja određenog cilja, virtualna "**okupljanja**" (*sit-ins*) i "**haktivizam**" (ometanje web stranica), dok su najčešće korišteni oblici objavljivanje, debatiranje i dijeljenje relevantnih informacija na mreži u raznim aplikacijama društvenih medija kao što su stranice društvenih mreža¹⁴.

Online peticije poput Change.org¹⁵ omogućile su pojedincima i organizacijama stvaranje i potpisivanje peticija, zagovarajući određene ciljeve ili zahtijevajući promjene politike. Ove peticije mogu stvoriti široku podršku, zaokupiti pažnju medija i izvršiti pritisak na donositelje odluka da se pozabave pitanjima koja su izazvala zabrinutost javnosti.

Online aktivizam doživio je pojavu i **digitalnih protesta i bojkota**, gdje se pojedinci i zajednice ujedinjuju kako bi izrazili svoje neslaganje i izvršili pritisak na institucije. To može uključivati koordinisane akcije kao što su kampanje putem e-pošte, kampanje na društvenim mrežama ili masovni bojkoti proizvoda/usluga na internetu.

Drugi oblici digitalnog aktivizma uključuju, između ostalog, *leaktivizam* (npr. Wikileaks¹⁶, Panama papiri i sl.) ili aktivizam s *hashtagovima* (podizanje svijesti o problemu na različitim platformama društvenih medija; npr. #MeToo pokret i #BlackLivesMatters).

Leaktivizam je fenomen distribucije povjerljivih dokumenata i informacija u svrhu prokazivanja nedopuštenih radnji koje utiču na socio-ekonomske i političke dimenzije društvenog organizacija. Internetske grupe i pojedinačni aktivisti koristili su se internetom za curenje i širenje povjerljivih dokumenata koje su imale političke posljedice. (Rapetti 2020)

Aktivizam s *hashtagom* odnosi se na stvaranje i širenje online aktivizma i diskurzivnog protesta na društvenim medijima putem riječi, fraze ili rečenice označene *hashtagom* s društvenom ili političkom tvrdnjom, što može dovesti do materijalnih učinaka u digitalnoj i fizičkoj sferi.

¹⁴ Britannica o digitalnom aktivizmu

¹⁵ Change.org: <https://www.change.org/>

¹⁶ Wikipedia o Wikileaksu <https://en.wikipedia.org/wiki/WikiLeaks>

Hashtagovi su naširoko korišteni za stvaranje online pokreta i mobiliziranje podrške za razne ciljeve. Među najpoznatijim kampanjama s *hashtagovima* su #BlackLivesMatter, #MeToo, #ClimateStrike i #BringBackOurGirls. Ovi *hashtagovi* poslužili su kao okupljališta za rasprave, razmjenu iskustava i pozive na akciju. Iako postoji nekoliko načina za isporuku informacija, pojedini stručnjaci smatraju da nijedan nije tako kompaktan, mobilan i lako probavljiv kao *hashtag*. Mada *hashtag* aktivizam nije cjelina bilo kojeg pokreta otpora, to je arterijska mreža svakog pokreta koji želi pridobiti nacionalnu podršku i uticaj. (Jackson, i dr. 2020)

Neke digitalne taktike razlikuju se od tradicionalnih sredstava protesta i izvedivi su samo na internetu, na primjer, stvaranje, prerada i distribucija internetskih *memova* - najčešće kroz oblik online aktivizma koji je definisan kao *slacktivism*, odnosno **kliktivizam**; ili **hakiranje** kompjuterske baze podataka, koje zahtijeva sofisticirane tehničke vještine, tehnološko znanje i kompetencije, koje su veće od prosječnog korisnika interneta.¹⁷ Haktivističke grupe poput Anonymousa koristile su internetske platforme za provođenje cyber aktivizma i razotkrivanje nepravdi ili nedjela vlade/korporacija. U haktivizmu se koriste različite tehnike, uključujući napade distribuiranog uskraćivanja usluge (DDoS), remećenje i kvarenje web stranica i curenje podataka.

Među ostali oblicima online aktivizma spadaju:

- **Izazovi** podizanja svijesti na društvenim medijima (*ALS Ice Bucket Challenge* i *#TrashTag Challenge*) koji su viralni na društvenim mrežama, nadahnjujući pojedince da sudjeluju, podižu svijest i podržavaju povezane ciljeve;
- **Prikupljanje sredstava** putem interneta i grupno finansiranje (*GoFundMe*, *Kickstarter* i *Patreon*) za različite ciljeve, projekte ili osobne potrebe što je omogućilo ljudima da izravno doprinesu ciljevima do kojih im je stalo.
- **Prijenos uživo putem platformi** Facebook Live, YouTube Live i Twitch pomoću kojih aktivisti emituju događaje, proteste i demonstracije u stvarnom vremenu, dopirući do globalne publike. To je omogućilo trenutnu razmjenu iskustava, dokumentiranje kršenja ljudskih prava i poticanje veće transparentnosti.
- **Digitalno pripovijedanje** je oblik aktivizma gdje online platforme pojedincima pružaju prostor za dijeljenje ličnih priča, iskustava i svjedočanstava vezanih uz društvena pitanja. Ovi narativi humaniziraju i personaliziraju uticaj različitih izazova, potičući empatiju,

¹⁷ Britannica [o digitalnom aktivizmu](#)

razumijevanje i podršku društvenim promjenama.

- **Gradansko novinarstvo i online izvještavanje** gdje pojedinci dokumentuju i dijele vijesti, događaje i informacije koje tradicionalni mediji možda ne pokrivaju.

Sve ove online akcije pokazale su **snagu tehnologije i digitalnih platformi** u mobiliziranju ljudi, oblikovanju narativa i zagovaranju društvenih promjena. Povećali su pristup aktivizmu, proširili domet pokreta i potaknuli povezaniju i angažiraniju globalnu zajednicu.

2.2. Najpoznatiji online pokreti

Bilo je nekoliko važnih i dobro poznatih online akcija koje su odigrale značajnu ulogu u oblikovanju javnog diskursa, podizanju svijesti i zagovaranju društvenih promjena. Osim zajedničkih karakteristika – korištenje online platformi i digitalnih alata za organiziranje, komunikaciju i širenje poruke, umrežavanja i masovnosti, dole navedene online akcije su ukazale na jednu zanimljivu činjenicu: pojedince osnažene da učestvuju i daju doprinos pokretu, čak i ako fizički nisu mogli biti prisutni na mjestima protesta. Bez obzira gdje su se nalazili, ljudi su mogli učestvovati u raspravama, dijeliti resurse i nuditi podršku na daljinu, proširujući doseg i uticaj pokreta.

Arapsko proljeće

Arapsko proljeće je bila **serija antivladinih protesta, društvenih pokreta i oružanih pobuna** koji su se raširili po većem dijelu arapskog svijeta od kraja 2010. Pokreti su uglavnom bili vođeni frustracijom autoritarnim režimima, korupcijom, ekonomskom nejednakošću i nedostatkom političkih slobode. Glavni slogan demonstranata u arapskom svijetu je bio '**narod želi da sruši režim**'.¹⁸

Započelo je u Tunisu 17. decembra 2010., samospaljivanjem uličnog prodavača Mohameda Bouazizija zbog vladinog ugnjetavanja i ekonomskih teškoća, što je izazvalo gnjev javnosti i dovelo do masovnih protesta. Iz Tunisa su se protesti potom proširili na pet drugih zemalja: Libiju, Egipat, Jemen, Siriju i Bahrein. Vladari su svrgnuti (Zine El Abidine Ben Ali iz Tunisa

¹⁸ Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Arab_Spring

2011., Moamer Gadafi iz Libije 2011., Hosni Mubarak iz Egipta 2011. i Ali Abdulah Saleh iz Jemena 2012.), ali su se desile velike pobune i društveno nasilje uključujući nemire i građanski rat (u Siriji).

Stalne ulične demonstracije održane su u Maroku, Iraku, Alžiru, Libanu, Jordanu, Kuvajtu, Omanu i Sudanu. Manji protesti održani su u Džibutiju, Mauritaniji, Palestini, Saudijskoj Arabiji i Zapadnoj Sahari. Talas početnih revolucija i protesta je izbljedio do sredine 2012. godine, jer su mnoge demonstracije Arapskog proljeća naišle na represivne reakcije vlasti.¹⁹

Platforme društvenih medija, posebno Facebook i Twitter, odigrale su ključnu ulogu u organiziranju i mobiliziranju demonstranata, širenju informacija i jačanja podrške javnosti, naročito u Egiptu i Tunisu. Upotreba platformi društvenih medija se više nego udvostručila u arapskim zemljama tokom protesta, s izuzetkom Libije. Od 5. aprila 2011. godine, broj korisnika Facebooka u arapskom svijetu premašio je 27,7 miliona ljudi. (Himelfarb 2011)

Arapsko proljeće predstavljalo je **trenutak značajnih društvenih i političkih promjena u arapskom svijetu**, potaknut široko rasprostranjenom frustracijom i zahtjevima za većim slobodama i demokratskim reformama. Iako su se rezultati razlikovali od zemlje do zemlje, nasljeđe Arapskog proljeća²⁰ i dalje oblikuje politički krajolik regije i nadahnjuje stalne rasprave o demokratiji, ljudskim pravima i upravljanju. Pokret je također inspirisao slične proteste i zahtjeve za promjenama u drugim dijelovima svijeta.

Occupy Wall Street

Podstaknut Arapskim proljećem, pokret Occupy Wall Street bio je društveno-politički protestni pokret koji se pojavio u septembru 2011. s ciljem skretanja pažnje na **društvenu i ekonomsku nejednakost, korporativnu pohlepu i uticaj novca u politici**. Počeo je u parku Zuccotti u New Yorku i brzo se proširio na druge gradove u Sjedinjenim Državama i širom svijeta (Van Gelder 2011). Demonstranti, koji su sebe nazivali '**99%**', istaknuli su sve veću nejednakost u bogatstvu između najbogatijih pojedinaca i korporacija ('1%') i ostatka društva²¹. Pozvali na reforme za rješavanje nejednakosti prihoda, finansijskih propisa i uloge novca u politici. Pokret je ubrzo

¹⁹ Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2021/1/14/arab-spring-ten-years-on>

²⁰ Britannica <https://www.britannica.com/event/Arab-Spring>

²¹ Occupy Wall Street: 'We are the 99%', Saif Khalid, Al Jazeera, 27. decembar 2011.

prerastao u "Okupiraj svuda" (*Occupy everywhere*) jer su ljudi u više od 1.000 gradova u oko 100 zemalja izašli na ulice tražeći bolje plate, poslove, okončanje korupcije i pohlepe i iznad svega, bolje ekonomske uslove.

Occupy Wall Street koristio je taktike kao što su nenasilni **građanski neposluh, javna okupljanja i online organiziranje** kako bi pojačali svoju poruku. Iako pokret nije postigao konkretne promjene politike, uspio je podići svijest javnosti o nejednakosti prihoda i ekonomskoj nepravdi. Pokret je postepeno splasnulo 2012., uslijed mnogih policijskih akcija, internih sporova i nedovoljno definisanih ciljeva. (Tufekci 2017) Kritikujući pokrete poput Occupy Wall Streeta Gal Beckerman naglašava kako "radikalna promjena ne počinje vikom. Ona počinje promišljanjem, tempom koji se ubrzava, jačinom zvuka koji je prvo postavljen na šapat". (Beckerman 2022.)

Uprkos kritikama, pokret Occupy Wall Street je odigrao značajnu ulogu u području online aktivizma. Uvelike se oslanjao na platforme društvenih medija poput Twittera, Facebooka i YouTubea što mu je omogućilo brzo širenje informacija i aktivistima s različitih lokacija da ostanu povezani i učinkovito koordiniraju akcije. Dijelili su videozapise, fotografije i izvještaje iz prve ruke o protestima, dopuštajući da se narativ pokreta proširi izvan fizičkih lokacija na kojima su se protesti održavali. Online prisutnost pokreta omogućila je umrežavanje i saradnju među aktivistima i organizacijama u različitim regijama potičući razmjenu ideja, strategija i resursa među istomišljenicima. Mrežne rasprave, postovi na blogovima i mišljenja pružili su platformu za oblikovanje narativna javnog diskursa skrećući pažnju na sistemska pitanja, što je ukazalo na snagu građanskog novinarstva.

Pokret Occupy je **prokrčio put kasnijim online aktivističkim pokretima**, pokazujući snagu digitalnih alata i online platformi za organiziranje i zagovaranje društvenih promjena. Osim nadahnuća za buduće internet akcije, pokret Occupy Wall Street je pokazao je potencijal internetskog aktivizma za podizanje svijesti, mobiliziranje pristalica i oblikovanje dominantnih narativa. Istaknuo je snagu digitalnih platformi²² u olakšavanju globalnih razgovora i poticanju kolektivnog djelovanja za društvenu i ekonomsku pravdu. Na 10. godišnjicu Occupy Wall Street, 2010., časopis The Atlantic je naveo kako je "sam pokret je uglavnom nestao. Ali 10 godina kasnije, njegovo naslijeđe je posvuda", ukazujući na nekoliko dugoročnih uticaja protesta, uključujući "Reinventing Activism" - ohrabrujući "generaciju da izađe na ulice i zahtijeva

²² AP: <https://www.chicagotribune.com/nation-world/ct-occupy-wall-street-s-impact-20160917-story.html>

sistemske reforme".²³

Pokret #MeToo

Dok online aktivizam putem platformi ima svoja ograničenja i izazove, #MeToo pokret je pokazao moć ovih alata u podizanju svijesti, mobiliziranju podrške i pokretanju društvenih promjena na globalnom nivou. Pokret #MeToo osnovala je Tarana Burke²⁴ iz SAD 2006. godine, kako bi pružila podršku osobama koje su preživjele seksualno nasilje, posebno mladim "nebjelkinjama" iz siromašnih zajednica, u pronalaženju puteva za izlječenje. Vizija pokreta od početka je bila riješiti problem nedostatka sredstava za osobe koje su preživjele seksualno nasilje i izgraditi snažnu zajednicu zagovornika i saveznika. U oktobru 2017. pokret je postao globalan jer je *hashtag* #MeToo postao viralan, a preživjele širom svijeta javile su se o svojim iskustvima sa seksualnim napadima. Od #米兔 (prevedeno kao "rižin zeko", izgovara se kao "me too")²⁵ u Kini do #Sex4Grades u Keniji do #uykularinkacsin ("neka ti ne spava") u Turskoj i "Nisam tražila"²⁶ u BiH i regionu Zapadnog Balkana, pokret #MeToo je prešao nacionalne granice.²⁷

Veliku globalnu vidljivost pokretu dala mu je **upotreba *hashtaga* #MeToo na društvenim medijima**, potičući pojedince da podijele svoja lična iskustva i priče o seksualnom uznemiravanju ili napadu. Stvorena je platforma za pojedince da izraze solidarnost i pokažu da je nedolično seksualno ponašanje sveprisutan problem koji pogađa ljude u raznim djelatnostima i društvenim slojevima. Platforme društvenih medija pružile su prostor preživjelima da podijele svoje priče direktno sa svjetskom publikom. Ovo je stvorilo kolektivni glas i omogućilo da se čuju marginalizovani glasovi, jer su pojedinci koji su ranije možda bili ućutkivani ili ignorisani sada mogli javno da podijele svoja iskustva. (Solnit 2017.)

Pokret je brzo **privukao međunarodnu pažnju i inspirisao globalni razgovor o seksualnom uznemiravanju**, dovodeći do talasa optužbi protiv pojedinaca u raznim industrijama. Osim što je razotkrio mnoge počinioce (nerijetko na pozicijama moći) i politiku ćutanja u njihovom okruženju, pokret #MeToo je doveo u pitanje društvene norme i stavove oko nedoličnog seksualnog ponašanja, potaknuvši rasprave o pristanku, rodnoj ravnopravnosti, politikama na

²³ The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2021/09/how-occupy-wall-street-reshaped-america/620064/>

²⁴ Me Too web site o T. Burke: <https://metoomvmt.org/get-to-know-us/tarana-burke-founder/>

²⁵ Actipedia: <https://actipedia.org/project/%E2%80%9Crice-bunny%E2%80%9D-%E7%B1%B3%E5%85%94-metoo-code-chinese-social-media>

²⁶ FB grupa: Nisam tražila <https://www.facebook.com/groups/775919626354576>

²⁷ Global Fund for Women: <https://www.globalfundforwomen.org/movements/me-too>

radnom mjestu i važnosti vjerovanja preživjelima. Prema studiji istraživača s Yalea, pokret #MeToo je podigao svijest o nedoličnom seksualnom ponašanju i razotkrio nekoliko slučajeva predatorskog ponašanja moćnih muškaraca - a također je doveo do značajnog porasta prijavljivanja seksualnih zločina u Sjedinjenim Državama i inostranstvu. Istraživači Yalea²⁸ su identifikovali najjaču pristunost pokreta u Švedskoj, Kanadi, Francuskoj, Finskoj, Sjedinjenim Državama i Holandiji, dok je najslabije bilo u zemljama OECD-a Japanu, Meksiku, Kolumbiji i Sloveniji.

Pokret #MeToo je **prekinuo šutnju i ohrabrio žrtve** da podijele svoje priče i pronađu podršku u zajednici pojedinaca koji su imali slična iskustva. (Hillstrom 2019.) Veliki broj kompanija²⁹ i institucija su promijenili svoje politike rješavanja problema seksualnog uznemiravanja, dok su pojedine zemlje mijenjale ili donosile nove zakone za bolju zaštitu preživjelih i sigurnije radno okruženje. Pojedinci visokog profila, uključujući slavne osobe, političare i poslovne vođe, suočili su se s odgovornošću i posljedicama za svoje postupke kao rezultat #MeToo. Optužbe su dovele do istraga, otpuštanja, ostavki i pravnih postupaka, signalizirajući promjenu u toleranciji nasilnog ponašanja. Prema istraživanju Pew Research Centra³⁰, objavljenom u septembru 2022., sedam od deset odraslih Amerikanaca – uključujući većinu među demografskim skupinama i stranačkim linijama – kaže da je, u poređenju s prije pet godina, ljudi koji počinu seksualno uznemiravanje ili napad na radnom mjestu sada vjerovatnije da će biti smatrani odgovornima za svoje postupke. Otprilike šest od deset kaže da se više vjeruje onima koji prijave uznemiravanje ili napad na poslu. Ova stajališta podržava čak i većina onih koji se generalno protive pokretu #MeToo.

Pokret #MeToo je i dalje aktivan kroz zagovaračke kampanje o kulturi radnih mjesta, obrazovanju, pravnim sistemima i društvenim normama u cilju sigurnijeg i pravednijeg društva.

Pokret #BlackLivesMatter

Pokret #BlackLivesMatter³¹ (BLM) odigrao je značajnu **ulogu u podizanju svijesti o rasizmu, policijskom nasilju i društvenim nejednakostima** koje nerazmjerno utiču na crnačke zajednice u SAD ali i širom svijeta. Pokret je stekao međunarodno priznanje i inspirisao proteste

²⁸ Yale istraživanje: <https://news.yale.edu/2020/01/27/metoo-makes-difference-sex-crime-reporting-study-shows>

²⁹ <https://medium.com/awaken-blog/how-companies-can-respond-to-the-metoo-movement-8b5d22bef9ae>

³⁰ <https://www.pewresearch.org/social-trends/2022/09/29/more-than-twice-as-many-americans-support-than-oppose-the-metoo-movement/>

³¹ Zvanična web stranica BLM: <https://blacklivesmatter.com/>

solidarnosti i aktivizam širom svijeta, potaknuo je globalni dijalog i doveo do reformi politike.

Pokret #BlackLivesMatter je nastao 2013. kao odgovor na ubistva Afroamerikanaca: tinejdžera Trayvona Martina, a potom i Michaela Browna i Erica Garnera u SAD koje su ubili policajci. Pojavio se prvenstveno putem platformi društvenih medija kada su, u znak protesta, tri crkinje pokrenule BLM pokret koristeći *hashtag* #BlackLivesMatter da skrenu pažnju na dugogodišnju devalvaciju života Afroamerikanaca. Pokret se vratio na nacionalne naslove i stekao dalju međunarodnu pažnju tokom globalnih protesta zbog policijskog nasilja i ubistva Georga Floyda 2020. *Hashtag* #BlackLivesMatter se poslije toga koristio za podizanje svijesti, dijeljenje informacija i mobilizaciju pristalica³². Procjenjuje se da je 15 do 26 miliona ljudi učestvovalo u protestima 2020. godine Black Lives Matter u Sjedinjenim Državama, što ih čini jednim od najvećih pokreta u istoriji zemlje.³³

Online platforme su olakšale digitalno organiziranje, omogućujući pokretu da koordinira proteste, marševe i demonstracije. Aktivizam *hashtaga*, odnosno upotreba *hashtaga* #BlackLivesMatter na platformama društvenih medija bila je ključna u širenju svijesti, mobilizaciji i stvaranju osjećaja solidarnosti. Omogućio je pojedincima da podijele svoja iskustva, prošire poruku pokreta i olakšaju rasprave o rasnoj pravdi. Videozapisi koji bilježe incidente policijskog nasilja ili rasnog profiliranja crnaca postali su viralni online, izazivajući bijes i skrećući pažnju na problem rasne nejednakosti.

Društveni mediji su bili od ključnog značaja u prenošenju glasova aktivista BLM-a, crnih žrtava policijske brutalnosti i porodica žrtava na nacionalnu pozornicu. Od jula 2013. do maja 2018. *hashtag* #BlackLivesMatter korišten je skoro trideset miliona puta na Twitteru u prosjeku 17.000 puta. (Aziz 2020) Korištene su i online peticije koje su prikupile milione potpisa, pokazujući javnu podršku određenim ciljevima i vršeći pritisak na donositelje odluka da odgovore.

Pokret #BlackLivesMatter imao je značajan uticaj na javni diskurs i narative koji okružuju rasnu pravdu, ne samo u SAD već i širom svijeta.³⁴ Mrežne rasprave, postovi na blogovima i komentari na društvenim mrežama skrenuli su pažnju na sistemska pitanja, potakli korporacije da se

³² The Guardian: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/17/black-lives-matter-birth-of-a-movement>

³³ NYT: <https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/03/us/george-floyd-protests-crowd-size.html>

³⁴ CBS News 2021 <https://www.cbsnews.com/news/george-floyd-black-lives-matter-impact>

pozabave vlastitim praksama u pogledu rase jednakosti i socijalne pravde. Putem kampanja na društvenim mrežama, potrošači su prozivali robne marke za neosjetljive ili diskriminatorne radnje, što je dovelo do javnih izvinjenja, promjena politike i povećane predanosti raznolikosti i uključenosti.³⁵

Online aktivizam pokreta #BlackLivesMatter uticao je na rasprave o reformi policije, potaknuo istrage slučajeva policijske brutalnosti te usvajanje mjera usmjerenih na smanjenje sistemskog rasizma unutar institucija. Pokret nastavlja zagovarati trajne promjene u potrazi za rasnom pravdom i jednakošću širom svijeta.

2. 3. Kritike i izazovi online aktivizma

Iako je odlično sredstvo i potencijal za podizanje svijesti o događajima u svijetu, online aktivizam nailazi na kritike i nameće nove izazove. Jedna od najčešćih kritika u javnom prostoru je nedostatak uticaja u stvarnom svijetu. Naime, pojedini kritičari smatraju da online aktivizam, naročito *kliktivizam*³⁶, kroz dijeljenje objava ili potpisivanje peticija, ima ograničenu sposobnost postizanja konkretne promjene. Prema nekim kritičarima to je "najljenji" oblik aktivizma, gdje pojedinci na društvenim mrežama izražavaju svoju podršku cilju mijenjanjem slike profila, *retweetingom* sentimenta ili postavljanjem trendovskog *hashtaga*.

Kliktivizam ili kako ga neki nazivaju aktivizam iz fotelje, često uključuje minimalnu uključenost u određeni problem i to bez prevelike odgovornosti što, smatraju kritičari, dovodi do nedostatka razumijevanja i empatije kao i nedovoljno motivacije da se preuzme obaveza ili podnese potrebna žrtva za postizanje stvarnih promjena. Urban Dictionary definiše kliktivizam kao "samozavaravajuću ideju da *lajkanjem*, dijeljenjem ili *retvitanjem* nečega pomažete".³⁷ "Tweetovi ne ruše vlade, ruše ljudi", napisao je Evgeny Morozov u "The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom" 2011. godine³⁸, uz tvrdnju da je jednostavno oslanjanje na tehnologiju i online aktivizam nedovoljno za postizanje društvenih promjena. Međutim, novija istraživanja sugeriraju da je **kliktivizam efikasniji nego što mnogi ljudi mogu pretpostaviti**. Dokazi prikupljeni tokom posljednje decenije sugeriraju da kliktivizam, u cjelini, može biti vrlo učinkovit

³⁵ NYT: <https://www.nytimes.com/2020/05/31/business/media/companies-marketing-black-lives-matter-george-floyd.html>

³⁶ BBC: <https://www.bbc.com/future/article/20200915-the-subtle-ways-that-clicktivism-shapes-the-world>

³⁷ Urban Dictionary: slacktivism. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=slacktivism>

³⁸ The Guardian. <https://www.theguardian.com/technology/2011/jan/25/net-activism-delusion>

u širenju malo poznatih ideja i objavljivanju neuvriježenih ideja. Iako jedan *tweet* ili objava neće promijeniti svijet, hiljade njih mogu širiti uvjerenja koja hoće (napraviti promjenu), prenio je BBC 2020³⁹.

Postoje i druge kritike na račun *online* aktivizma, poput nedostatka odgovarajuće infrastrukture za donošenje promjena koja slabi postupak donošenja zajedničkih odluka. U svojoj knjizi "Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest", Zeynep Tufekci⁴⁰ piše: "Trenutak u parku Gezi, koji se kreće od gotovo nule do masovnog kretanja u nekoliko dana, jasno pokazuje snagu digitalnih alata. Međutim, s ovom brzinom dolazi i slabost, ponešto neočekivana. Prvo, tim novim pokretima je teško napraviti taktičke promjene jer im nedostaje kultura i infrastruktura za donošenje zajedničkih odluka. Često nesposobni promijeniti smjer nakon početne, brze faze širenja, oni pokazuju "taktičko zamrzavanje". Drugo, iako ih njihova sposobnost (kao i njihova želja) da djeluju bez definiranog vodstva štiti od kooptacije, ili "odrubljivanja glave," također ih čini nesposobnima za pregovore s protivnicima ili čak unutar samog pokreta. Treće, lakoća kojom se trenutni društveni pokreti formiraju često ne uspijeva signalizirati organizacijski kapacitet dovoljno moćan da zaprijeti onima koji su na vlasti". (Tufekci 2017) Tufekci također ukazuje na nedostatak svijesti o tome da svi pokreti nisu usmjereni na dobrobit šire zajednice. Naprotiv. "Treba spomenuti kako ni svi pokreti koji koriste digitalno potaknute strategije ne traže pozitivnu društvenu promjenu: terorističke grupe kao što je ISIS i grupe koje se zalažu za nadmoć bijele rase u Sjevernoj Americi i Evropi također koriste digitalne tehnologije za okupljanje i organizovanje". (Tufekci 2017)

Iako postoji zabrinutost zbog ograničenja sposobnosti i efikasnosti online aktivizma, prepoznato je da online aktivizam ipak može biti polazište za angažman i moćan alat za podizanje svijesti, mobilizaciju ljudi oko važnih pitanja kao i za društvenu promjenu. Pružajući platformu za marginalizovane glasove, online aktivizam može pomoći u stvaranju zamaha za značajne društvene i političke promjene. Međutim, zagovaranje koje se izvodi online i govori objavljeni na virtualnim platformama, uprkos tome što su sadržaj koji su kreirali online korisnici, obično se smatraju vlasništvom privatnih kompanija — i direktno su dostupni trećim stranama, uključujući vladu. Dok je online aktivizam pristupačniji i demokratskiji, on također predstavlja niz opasnosti. (Aziz 2020)

³⁹ BBC: <https://www.bbc.com/future/article/20200915-the-subtle-ways-that-clicktivism-shapes-the-world>

⁴⁰ Zeynep Tufekci je sociologinja i spisateljica turskog porijekla čiji rad se fokusira na društvene implikacije novih tehnologija.

Uticaj i učinkovitost online aktivizma vjerovatno će se nastaviti razvijati kako se tehnologija i društvo budu mijenjali. Ipak, nema sumnje da će aktivisti nastaviti da koriste društvene medije i druge internetske platforme za širenje svijesti i mobilizaciju ljudi na akciju.

3. KONTROLA INTERNETA

Općeprihvaćena definicija kontrole interneta ne postoji, ali je radna grupa osnovana nakon Svjetskog samita o informacijskom društvu (WSIS) koji su pokrenuli Ujedinjene nacije 2005. godine definisala sličan termin - *Internet governance*. Time se upravljanje internetom opisuje kao razvoj i primjena zajedničkih načela, normi, pravila, postupaka donošenja odluka i programa od strane vlada, privatnog sektora i civilnog društva, u njihovim pojedinačnim ulogama, koji oblikuju evoluciju i korištenje interneta. (De Bossey 2005) Upravljanje internetom sastoji se od sistema zakona, pravila, politika i praksi koji se odnosi na rad regulatornih tijela povezanih s internetom. To zapravo pokazuje da internet nije pod kontrolom niti jednog subjekta ili organizacije, ali se sastoji od mnogo različitih organizacija i subjekata, uključujući vlade, privatne kompanije, neprofitne organizacije i pojedince koji su uključeni u upravljanje internetom. Neke od neprofitnih organizacija su:

- **World Wide Web Consortium (W3C)**⁴¹: W3C je međunarodna zajednica koja razvija standarde i protokole za *World Wide Web* kako bi osigurala da internet ostane otvoren i dostupan svima. Osnovan 1994. godine i predvođen Timom Berners-Leejem, konzorcij se sastoji od organizacija članica koje imaju stalno osoblje koje radi zajedno na razvoju standarda za *web*. W3C se također bavi obrazovanjem i širenjem, razvija softver i služi kao otvoreni forum za raspravu o *webu*. Do početka marta 2023. W3C je imao 462 člana.⁴²
- **Internetska korporacija za dodijeljena naziva i brojeva (ICANN)**: ICANN⁴³ je američka grupa sa više interesnih grupa i neprofitna organizacija koja je odgovorna za upravljanje globalnim sistemom naziva domena (DNS) i koordinaciju dodjele IP adresa. ICANN-ova primarna načela rada opisana su kao pomoć u očuvanju operativne stabilnosti interneta; promicanje konkurencije; postizanje široke zastupljenosti globalne internetske zajednice te razvijanje politike prikladne svojoj misiji kroz procese temeljene na konsenzusu

⁴¹ W3C: <https://www.w3.org/Consortium/>

⁴² Više detalja o W3C: https://en.wikipedia.org/wiki/World_Wide_Web_Consortium

⁴³ ICANN: <https://www.icann.org/>

odozdo prema gore. Organizacija je često uključivala moto "Jedan svijet. Jedan internet". ICANN se također oslanja na neke savjetodavne odbore i druge savjetodavne mehanizme za primanje savjeta o interesima i potrebama dionika koji ne sudjeluju direktno u organizacijama za podršku. To uključuje Vladin savjetodavni odbor (GAC) koji ima predstavnike iz 179 država i 38 organizacija posmatrača, uključujući Interpol, Svjetsku Banku, Svjetsku zdravstvenu organizaciju, CERN, Svetu Stolicu, Evropsku komisiju, Arapsku ligu, Komisiju Afričke unije i druge.⁴⁴

- **Regional Internet registry (RIR)** čine organizacije koje upravljaju dodjelom i registracijom IP adresa i brojeva autonomnih sistema (AS) u različitim regijama širom svijeta. Regionalni internetski registarski sistem je podijelio odgovornost za upravljanje registrom za svaku od pet regija u svijetu: African Network Coordination Centre (AFRINIC), Asia-Pacific Network Coordination Centre (APNIC), American Registry for Internet Numbers (ARIN), Latin American and Caribbean Internet Addresses Registry (LACNIC) i Réseaux IP Européens Network Coordination Centre (RIPE NCC). Regionalni internetski registri neformalno su povezani kroz neinkorporiranu Organizaciju resursa brojeva (NRO)⁴⁵, koja je koordinirajuće tijelo za djelovanje u pitanjima od globalne važnosti.⁴⁶
- **Internet Engineering Task Force (IETF)** je zajednica inženjera i tehnologa koji razvijaju i održavaju tehničke standarde i paket internetskih protokola (TCP/IP) koji omogućavaju funkcionisanje interneta. IETF je u početku podržavala savezna vlada Sjedinjenih Država, ali od 1993. djeluje pod okriljem Internet Society, neprofitne organizacije s lokalnim ograncima širom svijeta. IETF nema službenog popisa članova niti zahtjeva, a svi njegovi učesnici su volonteri čiji rad obično finansiraju poslodavci ili neki drugi sponzori.

Iako je internet teoretski **decentralizovan**⁴⁷ i stoga ga ne kontroliše nijedan poseban subjekat, te organizacije i drugi akteri rade zajedno kako bi osigurali da internet ostane dostupan, siguran i otvoren za sve korisnike. Ipak, kontrola interneta može uključivati vladinu cenzuru ili nadzor, korporativnu kontrolu nad internetskim platformama i uslugama ili pojedinačne pokušaje regulisanja ponašanja na internetu.

⁴⁴ Wikipedia o ICANN: <https://en.wikipedia.org/wiki/ICANN>

⁴⁵ NRO: <https://www.nro.net/about/rirs/>

⁴⁶ Regionalni internetski registry: https://en.wikipedia.org/wiki/Regional_Internet_registry

⁴⁷ Britannica: <https://www.britannica.com/question/Who-controls-the-Internet>

Kada je u pitanju **korporativna kontrolu nad internetskim platformama**, mnogi tvrde da tehnološki divovi poput Amazona, Facebooka i Googlea predstavljaju malu koncentraciju organizacija koje imaju neviđen uticaj na informacije, a najviše u korist profita⁴⁸. Propitujući kako bi tehnološki divovi i njihovi algoritmi mogli da iskrive čovječanstvo Amy Webb, autorica knjige "The Big Nine" tvrdi da **devet kompanija gradi budućnost na umjetnoj inteligenciji** – šest ih je iz SAD, tri iz Kine: Amazon, Google, Facebook, Microsoft, IBM, Apple, Tencent, Baidu i Alibaba. (Webb 2019) S njenom tvrdnjom slažu se mnogi stručnjaci koji upozoravaju da se **upotreba algoritma razvija u dva različita smjera**: Kina – ima neograničen pristup podacima svih građana; u pitanju je sistem koji evidentira i kategorizira sve ljude u Kini i služi za održavanje društvenog poretka; dok u SAD nije zabilježeno detaljno promišljanje o umjetnoj inteligenciji te upotreba algoritma nije razvijena u najboljem interesu svih već prvenstveno za komercijalne svrhe, odnosno zaradu.

Nedostatak regulacije interneta doveo je do prevara i do takve kulture Silicijske doline u kojoj nekoliko moćnih ljudi usađuje svoje libertarijanske poglede i upotrebljavanju svoj novac i uticaj kako bi izbjegli kazneni progon za štetu koju su prouzročile njihove poslovne prakse⁴⁹. Žestoko se protive bilo kakvoj prijetnji svom poslovnom modelu koji pod svaku cijenu uspijeva zahvaljujući prihodima od oglašavanja. Time su, pojedini upozoravaju, ugrozili nacionalnu sigurnost i dobrobit pojedinaca na globalnom nivou.

Kako su mnoge digitalne platforme u privatnom vlasništvu, govor i aktivnosti koji se odvijaju na njihovim stranicama ranjivi su na političke ideologije, uslove sporazuma i smjernice cenzure njihovih korporativnih rukovodilaca. Osim što je **osjetljiv na privatnu cenzuru i kontrolu**, govor koji se odvija na tim mrežnim platformama dostupan je akterima trećih strana, uključujući vladu.

Naime, oglašivači prodaju proizvode u skladu s profilom, preferencijama i sadržajem koji pružaju korisnici, dok se vlada spušta na korisničke profile i stranice kako bi nadzirala one za koje se smatra da su radikalni, subverzivni ili na rubu terorizma ili ekstremizma. (Aziz 2020)

⁴⁸ Medium: <https://geoiac.medium.com/how-google-facebook-and-amazon-are-bringing-the-internet-to-the-rest-of-the-world-125b23e9ea76>

⁴⁹ How Facebook, Google, and Amazon Cornered Culture and Undermined Democracy, 2021.

Pitanje kontrole internetom usko je povezano s pitanjima o slobodi govora, privatnosti i ravnoteži moći između različitih aktera u digitalnom svijetu što dovodi do mnoštva etičko-sigurnosnih dilema.

4. ETIČKE I SIGURNOSNE DILEME

Danas mnoge vlade širom svijeta imaju zakone i propise koji regulišu korištenje interneta u svojim zemljama. Neki od primjera kontrole interneta uključuju zakone ili pravila koja ograničavaju pristup određenim *web* stranicama ili platformama društvenih medija, nadzor ili blokiranje internetske komunikacije od strane vlada ili korporacija ili nastojanja pojedinaca ili grupa da ušutkaju ili uznemiravaju druge na mreži. Određeni pokušaji uspostavljanja kontrole nad internetom od strane vlada i korporacija širom svijeta doveli su do etičkih i sigurnosnih dilema, naročito po pitanju privatnosti i zloupotrebe ličnih podataka, slobode izražavanja i komuniciranja, sigurnosti, te transparentnosti i odgovornosti, a gdje je veliku ulogu u otporu odigrao online aktivizam.

4.1. Cenzura

Jedna od glavnih etičkih dilema koje se javljaju s kontrolom interneta je cenzura. Vlade širom svijeta pokušavaju cenzurisati ili filtrirati online sadržaj koji smatraju neprikladnim, uvredljivim ili čak opasnim - blokirajući ili ograničavajući pristup određenim web stranicama, platformama ili online sadržaju - što je neizbježno dovelo do zabrinutosti oko slobode govora i izražavanja. Iako mogu postojati legitimni razlozi za ograničenja sadržaja, kao što su zaštita državne sigurnosti ili sprečavanje nezakonitih aktivnosti, prekomjerna cenzura može spriječiti pristup informacijama i ograničiti njihovu slobodu izražavanja. (Van Mill 2002)

Cenzura u informacionoj sferi u principu znači nemogućnost pristupa ili izražavanja mišljenja ili dijeljenje informacija na temelju uvjerenja da je za druge korisnike interneta loše da vide to mišljenje ili informacije. (Mathiesen 2008.) Mnoge definicije opisuju cenzuru kao

neodobravanje dotičnog materijala iz etičkih razloga. American Library Association⁵⁰ ukazuje da se cenzura "temelji na neodobravanju izraženih ideja i želji da se te ideje zadrže podalje od javnosti". Naglašavajući kako je cenzura potiskivanje ideja i informacija koje određene osobe — pojedinci, grupe ili državni zvaničnici — smatraju nepoželjnim ili opasnim, ALA ističe i da cenzori uglavnom pokušavaju iskoristiti moć države kako bi svima drugima nametnuli svoj stav o tome šta je istinito i primjereno, ili uvredljivo i nepoželjno. Ipak, dodaje ALA, u većini slučajeva, cenzor je iskreno zabrinuta osoba koja vjeruje da cenzura može poboljšati društvo, zaštititi djecu i vratiti ono što cenzor vidi kao izgubljene moralne vrijednosti. S druge strane, Prvi amandman⁵¹ na Ustav SAD ističe kako svako ima pravo čitati, gledati, slušati i širiti ustavom zaštićene ideje, čak i ako cenzor te ideje smatra uvredljivima. Martha Boaz smatra da cenzori žele spriječiti pristup sadržaju koji je "opasan za vladu ili štetan za javni moral". (Boaz 2003)

4.2. Nadzor

Još jedna etička dilema koja se javlja s kontrolom interneta je **nadzor**. Vlade i korporacije koriste napredne tehnologije za praćenje online aktivnosti i prikupljanje podataka o korisnicima. To je izazvalo zabrinutost oko privatnosti i zloupotrebe ličnih podataka. Online aktivizam je bio ključan u borbi protiv nadzora i zagovaranju veće zaštite privatnosti. Nove tehnologije povećale su sposobnost tržišta i države da nadgledaju pojedince. Godine 2014. BuzzFeed News je izvijestio da je izvršni direktor Ubera u SAD priznao da je pratio najmanje jednog novinara koji je izvještavao o kompaniji. Uber je 2012. godine također objavio analize podataka na svom blogu otkrivajući moguće veze za jednu noć koje su ljudi imali u većim gradovima.⁵²

Pojedini stručnjaci upozoravaju da društveni mediji vrše kolonizaciju svijeta mnogo upadljivije od masovnih medija kombinujući interese tržišta i države. Društveni mediji prate interakcije korisnika sa drugim profilima, bilo iz kompanija, proizvođača sadržaja ili pojedinaca; kako bi distribuirali sadržaj, oglašavanje i propagandu unutar personaliziranog toka. Čak su i interakcije

50 ALA: <https://www.ala.org/advocacy/intfreedom/censorship/faq>

51 Prvi amandman na Ustav SAD: <https://constitution.congress.gov/browse/amendment-1/>

52 BuzzFeed: <https://www.buzzfeednews.com/article/johanabhuiyan/uber-is-investigating-its-top-new-york-executive-for-privacy>

između prijatelja na društvenim mrežama organizirane prema obrascima određenim algoritmima, koje pak industrija koristi za proizvodnju novih proizvoda i ostvarivanje profita. Pojedinaac tu ne može puno učiniti, jer globalni problem zahtijeva globalnu reakciju, poručuje Shoshana Zuboff, penzionisana profesorica Harvardske poslovne škole i autorica knjige "**The Age of Surveillance Capitalism**". S druge strane, Karlos Figueiredo i Sesar Bolano (Figueiredo i Bolaño 12/2017) smatraju da bi se društveni pokreti za slobodnu komunikaciju trebali fokusirati na vršenje pritiska na vladu da donese zakone koji bi omogućili otvaranje kodova algoritama *mainstream* internet igrača, jer osim što sve više reguliraju svakodnevni život pojedinaca, oni omogućavaju nadzor nad njima od strane tržišta i državnog aparata. Također naglašavaju da algoritmi društvenih medija sve više automatiziraju tokove sadržaja, oglašavanja i nadzora te da obavljaju i funkciju koju masovni mediji ne mogu: nadzor i kontrola pojedinaca, a ne samo masa. U disciplinarnom društvu, nadzor se odvijao u zatvorenim prostorima, kao što su fabrike, bolnice i škole. U društvu kontrole, međutim, nadzor se odvija na otvorenim prostorima. (Figueiredo i Bolaño 12/2017)

U svom radu "Social Media and Algorithms: Configurations of the Lifeworld Colonization by New Media", Figueiredo i Bolano, ukazuju na međunarodni hegemonistički karakter sistema, govoreći o koaliciji između divova digitalne ekonomije i vlade SAD kao "**vojno-digitalnom kompleksu**" gdje zbog ekonomskih interesa kompanije iz Silicijske doline podržavaju nadzor građana od strane vladinih agencija. Tehnologija je, prema njihovoj ocjeni, fundamentalna u održavanju ovog "**kapitalizma nadzora**" i kolonizacije svijeta od strane sistema u neoliberalnoj eri. To je brutalna instrumentalna invazija u svakodnevni život pojedinaca, zasnovana na stvarnom sistemu crne kutije, a tajne ove veličine nisu kompatibilne s demokratskim društvima u kojima bi komunikacija trebala biti besplatna. (Figueiredo i Bolaño 12/2017) Oni smatraju da **interaktivnost na društvenim medijima postaje oblik kontrole i nadzora** od podataka generiranih interakcijom korisnika na tim platformama. To kodiranje interakcija je ključno za ono što pojedini stručnjaci nazivaju "kapitalizmom nadzora": političko-ekonomski aranžman u kojem prvenstveno američka vlada ulaže ogromne investicije u vojnu tehnologiju kako bi iskoristila svoju domaću ekonomiju i osigurala globalnu vojnu hegemoniju. Društveni mediji i algoritmi, kako su naveli, ispunjavaju nove potrebe za nadzorom i kontrolom i na taj način čine efikasnijim prodajni napor, širenje oglašavanja i finansiranje ekonomije. Nove tehnologije povećale su sposobnost tržišta i države da nadgledaju pojedince. Upravo su, prema

njihovoj tvrdnji, algoritmi uređaji putem kojih država i tržište zajedno sprovode nadzor i kontrolu. Međutim, digitalni divovi te algoritme smatraju poslovnom tajnom, što znači da velike tehnološke korporacije posjeduju ogroman raspon informacija o korisnicima društvenih medija, dok pojedinci znaju vrlo malo o tome šta ove kompanije rade s podacima koji se prikupljaju o njima, stvarajući **ogromnu asimetriju informacija i moći**. (Figueiredo i Bolaño 12/2017)

U dokumentarnom filmu "O nadzornom kapitalizmu" Shoshana Zuboff, kaže da su do 2001. i 2002. godine, informacije kojima danas raspolažu društveni mediji o svojim korisnicima smatrane nešto kao digitalni otpad. Međutim, brzo se ispostavilo da ti materijali mogu biti dio podataka neophodnih za predviđanje – jer tehnološke kompanije osim što nam pružaju usluge zapravo koriste naše podatke za analiziranje tzv. Modela i šablona ljudskog ponašanja. (Zuboff 2019)

S tim u vezi, **aktivisti moguće postaju ranjiviji**, kako smatra Manal al-Sharif, suosnivačica i voditeljica pokreta #Women2Drive i izvršna direktorica Women2Hack Academy te autorica memoara "Daring to Drive: A Saudi Woman's Awakening". U svom komentaru za The New York times⁵³, al- Sharif piše: "Aktivisti koji su osmišljavali kreativne načine online djelovanja protiv državne cenzure, povezivanja istomišljenika, uticanja na javno mnijenje i što su više objavljivali sadržaje na društvenim medijima, time su zapravo postajali sve ranjivijim – zbog sve većeg prikupljanja podataka o njima. S vremenom se takvi podaci mogu koristiti za izgradnju tačne slike ne samo preferencija, sviđanja i ponašanja korisnika, već i njihovih uvjerenja, političkih stavova i intimnih ličnih podataka; stvari koje čak ni njihova porodica i prijatelji možda ne znaju o njima".

U izvještaju "Suprotstavljanje autoritarnoj reviziji interneta" za 2022. Freedom House (FH) upozorava kako nesrazmjern nadzor ostaje jedan od najočitijih problema koji utiču na izvedbu slobode interneta u demokratijama. Razmatranja prava se, ocjenjuju autori izvještaja, prečesto zanemaruju u korist pogrešnog uvjerenja da će nametljiviji alati i veći državni pristup podacima nužno doprinijeti sigurnijem društvu. Preporuka FH je da bi osim rješavanja širenja špijunskog

⁵³ Al-Sharif za NYT: <https://www.nytimes.com/2018/09/16/opinion/politics/the-dangers-of-digital-activism.html>

softvera, **demokratije trebale nametnuti snažne kontrole nad drugim oblicima nadzora** i zaštititi *end-to-end* enkripciju, koja ograničava učinak takvog pretjeranog nadzora. Model za postizanje digitalne otpornosti mogao bi se upotrijebiti za usmjeravanje prijeko potrebnog javnog nadzora na pitanje koji su alati i prakse nadzora kompatibilni s ljudskim pravima. Takva radnja bi, smatraju istraživači, postavila temelje demokratijama za usvajanje propisa temeljenih na pravima kod kuće, otvorila put za koordiniranija i učinkovitija ograničenja tržišta privatnog nadzora i uklonila moćne alate za praćenje koji se stalno razvijaju iz ruku vladinih aktera koji zlostavljaju, i u konačnici za poticanje demokratskije budućnosti. (FreedomHouse 2022)

4.3. Privatnost

Jedna od najvećih etičkih dilema koje postavlja kontrola interneta je pitanje kršenja prava na privatnost. Internetska privatnost⁵⁴ spada u domen privatnosti podataka i uključuje pravo lične privatnosti u vezi s pohranjivanjem, prenamjenom, pružanjem trećim stranama i prikazivanjem ličnih informacija putem interneta.

Na globalnom nivou ne postoje zakoni i propisi koji regulišu zaštitu prava korisnika interneta na privatnost. Najstroži zakon o privatnosti i sigurnosti podataka na svijetu je **Opća uredba Evropske unije (EU) o zaštiti podataka (GDPR)**⁵⁵ iz 2018. nameće obaveze organizacijama bilo gdje, sve dok ciljaju ili prikupljaju podatke koji se odnose na građane EU.

GDPR dopušta prijenos ličnih podataka samo u jurisdikcije s dovoljnim nivoom zaštite. Čini se da sve više vlada provodi zakone za koje se čini da su usklađeni sa standardima GDPR-a, i da je to uticalo na problematične obaveze koje ili nalažu domaću pohranu podataka, ali su ostali izuzeci za nacionalnu sigurnost ili državne aktere bez zaštitnih mjera što korisnike čini ranjivima na vladinu zloupotrebu uprkos poboljšanjima koja se odnose na korištenje ličnih podataka u komercijalne svrhe. Takve proturječne mjere "pranja podataka" u konačnici ne uspijevaju ojačati privatnost i dalje fragmentiraju internet, ističe u svom izvještaju Freedom House, nevladina organizacija sa sjedištem u SAD-u usmjerena na promovisanje slobode govora i demokratije. (FreedomHouse 2022)

⁵⁴ Više o internetskoj privatnosti: https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_privacy

⁵⁵ Više o GDPR: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/data-protection/data-protection-regulation/>

U sklopu istog izvještaja, istaknuto je kako je kineska vlada u avgustu 2021. donijela zakon o zaštiti podataka koji reguliše komercijalnu upotrebu ličnih podataka, stvarajući važan skup garancija za milijardu korisnika interneta u zemlji. No, zakon ne ograničava vladinu zloupotrebu podataka i nalaže pohranjivanje podataka za neke kompanije, pojačavajući državnu kontrolu i namećući dodatne teške prepreke protoku ličnih podataka.

Ipak, važno je napomenuti da je zbog kršenja pravila Evropske unije o zaštiti podataka, kompanija Meta, u čijem je vlasništvu Facebook, kažnjena 22. maja 2023. s rekordnih 1,2 milijarde eura. Kaznu je objavila irska Komisija za zaštitu podataka navodeći kako kompanija nije ispoštovala odluku najvišeg suda Evropske unije iz 2020. da podaci Facebooka koji se šalju u SAD nisu dovoljno zaštićeni od američkih špijunskih agencija.⁵⁶ Presuda se odnosi na decenijama staro pitanje o tome kako kompanije u EU mogu prenositi podatke u Ameriku i biti u skladu s evropskim zakonima, dok stručnjaci ukazuju kako presuda usmjerava fokus na kontrole koje tehnološke kompanije moraju imati, kao i prisiljavajući kompanije "da razmisle o svojim ukupnim strategijama upravljanja podacima"⁵⁷. Prema nekim ocjenama, odluka suda pojačava pritisak na Washington⁵⁸ da sklopi dogovor koji bi omogućio Meti i hiljadama multinacionalnih kompanija da nastave slati takve informacije u SAD.

Kršenje privatnosti na internetu vlade i korporacije mogu vršiti različitim mjerama. **Nadzor i masovno praćenje** su među najpopularnijim i mogu uključivati prikupljanje i analizu mrežnih aktivnosti, kao što su historija pregledavanja, objave na društvenim mrežama, e-pošta i komunikacija putem poruka. Takav nadzor krši prava na privatnost pojedinaca praćenjem njihovog ponašanja na mreži bez njihovog znanja ili pristanka.⁵⁹

Istraživači upozoravaju da vlade sve više kupuju **sofisticiranu tehnologiju za praćenje ponašanja svojih građana** na društvenim mrežama uz ocjenu da se ovaj oblik masovnog nadzora, koji je nekada bio dio najvećih svjetskih obavještajnih agencija, proširio na niz

⁵⁶ NYT: <https://www.nytimes.com/2023/05/22/business/meta-facebook-eu-privacy-fine.html>

⁵⁷ The Times: <https://www.thetimes.co.uk/article/facebook-owner-meta-fined-1-2bn-over-eu-privacy-rule-breach-9phh97nmd>

⁵⁸ WSJ: <https://www.wsj.com/articles/meta-fined-1-3-billion-over-data-transfers-to-u-s-b53dbb04>

⁵⁹ Tufekci za NYT: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/privacy-technology-data.html>

zemalja, od velikih autoritarnih sila do manjih ili siromašnijih država koje se ipak nadaju da će pronaći disidente i progonjene manjine.

Neka od upozorenja u vezi alarmantnog porasta broja zemalja u kojima su korisnici društvenih medija hapšeni zbog svojih legitimnih mrežnih aktivnosti jesu i da sve veće korištenje nadzora društvenih medija može itekako **ugroziti prostore za građanski aktivizam** na digitalnim platformama. (FreedomHouse 2019.)

Mjere kontrole interneta koje mogu uticati na kršenje parava na privatnost također uključuju zahtjeve prema dobavljačima internetskih usluga (ISP) da zadrže korisničke podatke na duži period. Ovi podaci mogu uključivati lične podatke, navike pregledavanja i komunikacijske zapise.

Zadržavanje podataka može također ugroziti privatnost jer stvara situaciju u kojoj se internetske aktivnosti pojedinaca snimaju i potencijalno daju trećim stranama. Pored ovih, postoje i mjere kontrole interneta koje centraliziraju ili pohranjuju velike količine korisničkih podataka (**Big data**)⁶⁰ povećavaju rizik od kršenja podataka i zloupotrebe. Ako ove kontrole nisu adekvatno osigurane, može doći do neovlaštenog pristupa ili hakerskih incidenata, koji potencijalno dovode do izlaganja ličnih podataka i kršenja privatnosti pojedinaca.

4.4. Sloboda izražavanja

Kontrola interneta također može izazvati zabrinutost oko slobode izražavanja. **Pravo na slobodu izražavanja** sadržano je u članku 19. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, koja u širem smislu iznosi ljudska prava koja svako od nas ima. Kasnije je pravno zaštićena nizom međunarodnih i regionalnih ugovora. Odbrana slobode izražavanja ključna je za pozivanje moćnika na odgovornost. Sloboda izražavanja podupire i druga ljudska prava kao što su pravo na **slobodu misli, savjesti i vjere**. Također je usko povezana sa **slobodom udruživanja** – pravo na osnivanje i pridruživanje klubovima, društvima, sindikatima ili političkim strankama; i **slobodom na mirno okupljanje** – pravo na sudjelovanje u mirnim protestima ili javnim

⁶⁰ Big Data: <https://www.techtarget.com/searchdatamanagement/definition/big-data>

skupovima.

4.5. Pristup informacijama

Digitalni svijet mnogima od nas daje pristup informacijama koje su nam potrebne, što pojedinim vladama i korporacijama stvara određene izazove jer, kako naglašava AI, **informacije su moć** i internet ima potencijal značajno osnažiti sedam milijardi ljudi u svijetu. Ipak, internetska kontrola može ograničiti pristup informacijama, posebno za marginalizirane skupine poput novinara, aktivista i branitelja ljudskih prava, što može imati ozbiljne implikacije na demokratiju i zaštitu ljudskih prava. (AmnestyInt 2022)

Pravo na pristup informacijama prvi put je zapisano u švedskom ustavu 1766. godine. Tada je uveden Zakon o slobodi štampe radi borbe protiv političke cenzure javnih dokumenata; eksplicitno je navedeno pravo na pristup javnim dokumentima. Od tada su mnoge zemlje slijedile njihov primjer, a do sada je **zaštićen većinom nacionalnih ustava**,⁶¹ Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, **Evropskom konvencijom o ljudskim pravima**⁶² i **Poveljom EU o temeljnim pravima**.⁶³

Pristup informacijama se stoga smatra osnovnim pravom⁶⁴. **UNESCO**⁶⁵ definiše pristup informacijama kao pravo na traženje, primanje i prenošenje informacija u posjedu javnih tijela. To je sastavni dio temeljnog prava na slobodu izražavanja, kao što je priznato članom 19. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948.), koji kaže da osnovno pravo slobode izražavanja obuhvata slobodu "tražiti, primiti i prenositi informacije i ideje putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice".

Informacije su **opasne za političke subjekte** jer im je, upozoravaju pojedini stručnjaci, potrebna

⁶¹ Right to Know Day 2018: <https://www.article19.org/resources/right-to-know-day-2018-progress-on-information-access-around-the-world/>

⁶² ECHR: https://www.echr.coe.int/documents/convention_bos.pdf

⁶³ Povelja EU o temeljnim pravima: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO>

⁶⁴ LibertiesEU: <https://www.liberties.eu/en/stories/access-to-information/44612>

⁶⁵ UNESCO: <https://www.unesco.org/en/access-information-laws>

podrška barem dijela građanstva, a informacije koje otkrivaju da ne ispunjavaju svoju ulogu mogu negativno uticati na njihov opstanak. U demokratskim državama, negativne informacije mogu rezultirati manjim brojem glasova, manjim političkim doprinosima ili čak prisilnom ostavkom političara. U autokratijama, informacije mogu uvjeriti građane da prestanu da podržavaju režim, potkopaju režimsku politiku u svakodnevnom životu ili ubijede građane da izađu i protestuju. (M. Roberts 2020). U analizi FH-a 2022., vlasti u najmanje 40 zemalja blokirale su društveni, politički ili vjerski sadržaj na internetu, što je rekord u odnosu na početke izvještavanja organizacije o slobodi na internetu. (FreedomHouse 2022)

4.6. Sigurnost

Vlade i korporacije pokušavaju uspostaviti kontrolu nad internetom nerijetko pod izgovorom zaštite ili poboljšanja državne sigurnosti, stabilnosti društva ili očuvanja kulture - kako bi spriječile različite oblike *cyber* kriminala ili terorizam⁶⁶. Međutim, postoje indikacije i da se metode koje se koriste za kontrolu interneta, poput blokiranja web stranica i prikupljanja ličnih podataka, također mogu koristiti za izvođenje *cyber* napada. Kontrola interneta može imati implikacije na *cyber* sigurnost, budući da cenzura i sistemi nadzora mogu biti osjetljivi na hakiranje i druge *cyber* napade. Kada vlade nadziru online aktivnosti ljudi u ime sigurnosti, to može izazvati zabrinutost oko nadzora i kršenja građanskih sloboda, privatnosti i ličnih podataka.⁶⁷

4.7. Online akcije protiv kontrole interneta

Mnoge međunarodne organizacije promovišu internetske slobode i ukazuju na određene probleme u vezi kontrole interneta širom svijeta, koriste internet za dokumentovanje zlostavljanja, podizanje svijesti i zagovaranje politika koje. Međutim, postojalo je i postoji nekoliko značajnih primjera online aktivizma ili internet kampanja protiv kontrole interneta zalažući se za slobodu izražavanja i zaštitu privatnosti na internetu, među kojima su najpoznatije:

- Kampanja **#KeepIt** je globalna kampanja čiji je cilj spriječiti gašenje interneta i promovisati

⁶⁶ NYT: <https://www.nytimes.com/2023/03/02/us/politics/biden-cybersecurity-strategy.html>

⁶⁷ WSJ: <https://www.wsj.com/articles/privacy-vs-security-its-a-false-dilemma-11570389477>

slobodu interneta. Kampanja potiče aktiviste i građane da dokumentuju i prijave gašenja interneta te da vrše pritisak na vlade i kompanije da poštuju digitalna prava i slobodu izražavanja. Nju je pokrenula međunarodna organizacija **Access Now**⁶⁸ koja radi na odbrani i proširenju digitalnih prava ugroženih korisnika širom svijeta. Organizacija pruža podršku i resurse za digitalne aktiviste i zagovara politike koje štite internetsku slobodu i privatnost.

- **Global Voices**⁶⁹ je međunarodna, višejezična zajednica pisaca, prevodilaca blogera, aktivista i građanskih novinara iz cijelog svijeta koji izvještavaju o pitanjima vezanim uz slobodu izražavanja i privatnost na internetu. Mreža pruža platformu za marginalizirane glasove podstičući online aktivizam i građansko novinarstvo i prekogranično razumijevanje.
- **Projekt Tor (The Tor Project)**⁷⁰ je neprofitna organizacija koja pruža alate i resurse za online anonimnost i privatnost aktivistima, novinarima i drugima koji nastoje zaštititi svoje online identitete i aktivnosti od nadzora i cenzure.
- **Internet society**⁷¹ je timska inicijativa trgovačko udruženje u ime internet kompanija. Kampanja nastoji mobilizirati korisnike interneta, poduzetnike i mala preduzeća da se zalažu za neutralnost mreže putem internetskih platformi, društvenih medija i napora u javnosti.
- Jedan od najistaknutijih primjera online aktivizma protiv kontrole interneta u SAD bila je borba za neutralnost interneta (**Net Neutrality**). Aktivisti su koristili društvene medije i online kampanje kako bi mobilizirali javnu podršku za neutralnost mreže, što je dovelo do masovnog negodovanja i naposljetku odigralo ulogu u vršenju pritiska na američki Federalnu komisiju za komunikacije (FCC) da zadrži zaštitu neutralnosti mreže.
- U Kini je online aktivizam također odigrao ključnu ulogu u otporu mjerama kontrole interneta, s pojedincima i organizacijama civilnog društva koji koriste razne taktike za promovisanje slobode govora i pristupa informacijama. Na primjer, neki aktivisti koriste šifrirane aplikacije za razmjenu poruka za sigurnu komunikaciju i izbjegavanje nadzora vlade, dok drugi koriste virtualne privatne mreže (VPN) kako bi zaobišli Veliki vatrozid i pristupili cenzurisanom

⁶⁸ Access Now: <https://www.accessnow.org/campaign/keepiton/#kio-toolkit>

⁶⁹ O Global voices: <https://globalvoices.org/>

⁷⁰ O ToR projektu <https://www.torproject.org/>

⁷¹ Internet Society <https://www.internetsociety.org>

sadržaju.

Detaljniji prikaz online aktivizma u borbi protiv kontrole interneta u SAD i Kini biće razmatran u nastavku rada.

5. ONLINE AKTIVIZAM NASPRAM KONTROLE INTERNETA U SAD

5.1. Internet u SAD

Sjedinjene Države imaju jednu od najvećih stopa korištenja interneta u svijetu, s visoko razvijenom i naprednom tehnološkom infrastrukturom koja podržava širok pristup internetu.

Internet je u Sjedinjenim Državama⁷² izrastao iz **ARPANET-a**, mreže koju je sponzorirala Agencija za napredne istraživačke projekte Ministarstva odbrane SAD-a tokom 1960-ih. Internet u Sjedinjenim Državama je zauzvrat pružio osnovu za današnji internet širom svijeta.

Internet veze u Sjedinjenim Državama u velikoj mjeri obezbjeđuje privatni sektor i dostupne su u različitim oblicima, koristeći različite tehnologije, u širokom rasponu brzina i troškova. Kao službeni rođendan interneta smatra se 1. januar 1983.⁷³

Početak 2023. u Sjedinjenim Američkim Državama je bilo više od 311 miliona korisnika interneta, što predstavlja otprilike oko 94% stanovništva. Većina korisnika interneta u Sjedinjenim Državama ima između 18 i 49 godina, a otprilike 90% ove dobne skupine redovno koristi internet. Uz to, korištenje interneta je najveće među pojedincima s višim nivoima obrazovanja i prihoda, s više od 99% pojedinaca s fakultetskom diplomom koji koriste internet.⁷⁴

⁷² https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_in_the_United_States

⁷³ https://www.usg.edu/galileo/skills/unit07/internet07_02.phtml

⁷⁴ Digital 2023 – USA: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-united-states-of-america>

Najpopularnije online aktivnosti među korisnicima interneta u Sjedinjenim Državama uključuju korištenje društvenih medija, gledanje online videa, kupovinu preko interneta i korištenje e-pošte. SAD je u januaru 2023. imao oko 246,0 miliona korisnika društvenih medija, od kojih su najpopularnije platforme Facebooka, Instagrama i Twittera, što je jednako 72,5 posto ukupne populacije.

5.2. Sloboda interneta u SAD

Sloboda interneta temeljno je pravo koje je zaštićeno Prvim amandmanom Ustava SAD, koji garantuje pravo na slobodu govora i slobodu medija. Internet se u SAD općenito smatra platformom za slobodno izražavanje, koja pojedincima omogućuje izražavanje mišljenja, pristup informacijama i sudjelovanje u demokratskom diskursu.

Građani Sjedinjenih Američkih Država imaju koristi od svog političkog sistema, jake tradicije vladavine zakona, čvrstih sloboda izražavanja i vjerskih uvjerenja, te širokog spektra drugih građanskih sloboda. Međutim, posljednjih godina njene demokratske institucije su pretrpjele eroziju, što se ogleda u stranačkim pritiscima na izborni proces, pristrasnosti i disfunkciji u sistemu krivičnog pravosuđa, manjkavoj i diskriminatornoj politici prema imigraciji i tražiteljima azila, te sve većim razlikama u bogatstvu, ekonomskim prilikama, i političkim uticajima. Prema izvještaju Freedom Housea o slobodama na mreži u 2022., sloboda interneta u Sjedinjenim Državama je bila u padu petu godinu zaredom. Navodi se kako je širenje teorija zavjere i izmanipulisanog sadržaja o izborima u novembru 2020. ugrozilo srž američke demokratije, kulminirajući poticanjem odlazećeg predsjednika Donalda Trumpa na nasilni napad na američki Kapitol u pokušaju da zaustavi potvrđivanje rezultata izbora 6. januara 2021. Dok je internet u Sjedinjenim Državama i dalje raznolik i uglavnom bez državne cenzure, vlasti su u više slučajeva odgovorile na proteste širom zemlje protiv rasne nepravde 2020. nametljivim nadzorom, uznemiravanjem i hapšenjima.

Međutim, niz novih politika i predloženih zakona signalizirali su potencijalnu promjenu u pristupu administracije predsjednika Josepha Bidena, uključujući povlačenje jedne izvršne naredbe iz Trumpove ere s ciljem smanjenja zaštite od posredničke odgovornosti i nekoliko drugih koje bi efektivno zabranile korištenje kineskih platformi WeChat i TikTok. (FreedomHouse 2022) Naime, američki predsjednik Biden u junu 2021. opozvao je naredbe bivšeg predsjednika Donalda Trumpa iz avgusta 2020. kojima bi se zapravo zabranila WeChat, aplikacija za razmjenu poruka, i TikTok, platforma za kratke video zapise, na osnovu toga što predstavljaju prijetnju nacionalnoj sigurnosti; oba su u vlasništvu kompanija sa sjedištem u Kini. Federalni sudovi su već blokirali provedbu Trumpovih naredbi, navodeći brige o slobodi govora. Bidenova nova naredba naložila je Ministarstvu trgovine da procijeni potencijalne rizike nacionalne sigurnosti povezane s aplikacijama koje su u vlasništvu, pod kontrolom, ili kojima upravljaju "strani protivnici". U novembru 2021., odjel je objavio predložena pravila koja bi zahtijevala reviziju takvih aplikacija od strane trećih strana; pravila su ostala pod revizijom od maja 2022.

Iako je **sloboda interneta cijenjena vrijednost** u SAD, ona dakle nije apsolutna i postoje stalne rasprave, kontroverze i izazovi oko pitanja kao što su cenzura, nadzor i neutralnost interneta. Postojale su i rasprave oko Prvog amandmana u doba dezinformacija, jer je bilo tvrdnji da bi određene vrste sadržaja, poput govora mržnje ili dezinformacija, trebalo ograničiti na internetu, dok drugi smatraju da bi to moglo dovesti do cenzure i ograničiti slobodu izražavanja⁷⁵. Slično tome, postoji zabrinutost oko nadzora vlade i korištenja interneta kao alata za praćenje online aktivnosti pojedinaca, dovodeći do širih rasprava o ravnoteži između nacionalne sigurnosti i privatnosti pojedinca.

5.3. Ko kontroliše internet u SAD ?

U Sjedinjenim Državama ne postoji organizacija koja kontroliše internet. Umjesto toga, internetom upravlja složeni sistem zakona, propisa i organizacija. Neke od glavnih organizacija koje su uključene u upravljanje internetom u SAD su gore spomenute nevladine organizacije ISOC, ICANN ali i vladine agencije poput:

⁷⁵ NYT: <https://www.nytimes.com/2020/10/13/magazine/free-speech.html>

- **Savezne komisije za komunikacije (FCC)**⁷⁶. Riječ je o nezavisnoj vladinoj agenciji koja reguliše komunikaciju putem žice i radija u SAD-u, uključujući internet. FCC je prvobitno izuzeo "informacione usluge" kao što je širokopojasni pristup internetu smatrajući da se informacione usluge razlikuju od telekomunikacionih usluga koje podliježu zajedničkoj regulaciji operatera. FCC je 2015. kroz zakon redefinisao širokopojasni pristup internetu kao telekomunikacioni servis, čime je FCC-u dat pravni osnov za nametanje pravila o Neutralnosti interneta, nakon što su raniji pokušaji da se takva pravila nametnu "informativnom servisu" poništeni na sudu.
- **Nacionalne uprave za telekomunikacije i informacije (NTIA)**⁷⁷. Riječ je o agenciji Ministarstva trgovine SAD-a koja savjetuje predsjednika o pitanjima telekomunikacijske i informacijske politike, uključujući ona povezana s internetom.
- **Forum za upravljanje internetom SAD: IGF-USA**⁷⁸ je forum s više aktera koji okuplja vladu, industriju, civilno društvo i akademsku zajednicu kako bi raspravljali o pitanjima upravljanja internetom u SAD.

Iako ove agencije i organizacije igraju važnu ulogu u upravljanju internetom u SAD, internet u ovoj zemlji je uglavnom **decentralizirana mreža koja se kontinuirano razvija**. Ipak, upravljanje sadržajem na internetu koji se plasira putem društvenih medija predmet je stalnih rasprava i rasprava. U izvještaju Freedom Housea o slobodama na internetu za 2022. navodi kako su se Facebook, Twitter, YouTube i druge velike **platforme suočile s kritikama u SAD** zbog nedovoljne transparentnosti u pogledu primjene standarda njihove zajednice, kao i zbog efekata ove primjene na marginaliziranu populaciju. (FreedomHouse1 2022.)

Nekoliko studija i nezavisnih revizija identificiralo je slučajeve rasnih, spolnih i drugih oblika diskriminacije u moderiranju sadržaja kao i politikama oglašavanja koji utiču na govor ljudi u Sjedinjenim Državama. "**Facebook Files**"⁷⁹, istraživački izvještaj koji je u septembru 2021. objavio The Wall Street Journal, otkrio je u kojoj mjeri kompanija Meta nije uspjela da se pozabavi štetnim sadržajem na svojim platformama, posebno za tinejdžere i mlađu djecu na

⁷⁶ FCC: <https://www.fcc.gov/>

⁷⁷ NTIA: <https://ntia.gov/>

⁷⁸ IGF-USA: <https://www.igfusa.us/>

⁷⁹ WSJ: <https://www.wsj.com/articles/facebook-files-xcheck-zuckerberg-elite-rules-11631541353>

Instagramu. Izvještaj je podstakao nekoliko saslušanja u Kongresu i obnovio napore za razvoj državnog i saveznog zakonodavstva.

S druge strane, **američki Vrhovni sud** je 18. maja 2023. presudio u korist platformi tehnoloških kompanija, uključujući Google, odbacivši navode da su one odgovorne za sadržaj koji postavljaju njihovi korisnici. Optužbe su uključivale šire napore da se ograniči primjena zakona koji oslobađa platforme odgovornosti za korisnički sadržaj. Naime, **Član 230. Zakona o pristojnosti u komunikaciji** pomogao je da se omogući uspon ogromnih društvenih mreža poput Facebooka i Twittera tako što je osigurao da stranice ne preuzimaju pravnu odgovornost sa svakim novim tvitom, ažuriranjem statusa i komentaram. Ograničavanje primjene zakona moglo bi izložiti platforme tužbama u kojima se tvrdi da su usmjeravali ljude na objave i video zapise koji promovišu ekstremizam, podsticanje nasilja, narušavanje reputacije i izazivanja emocionalnog stresa, pojasnio je The New York Times.⁸⁰

5.4. Online akcije protiv kontrole interneta u SAD

Net neutrality

Jedna od najznačajnijih a možda i najkontroverznijih rasprava kada je u pitanju kontrola interneta u SAD vodila se oko pitanja neutralnosti interneta (Net Neutrality)⁸¹, u vezi načela da sav internetski saobraćaj treba tretirati jednako, bez diskriminacije ili preferencijalnog tretmana za određene vrste sadržaja ili korisnika. Neutralnost interneta (mreže) je princip da provajder internet usluga (ISP) mora omogućiti pristup svim stranicama, sadržajima i aplikacijama istom brzinom, pod istim uslovima, bez blokiranja ili davanja prednosti bilo kojem sadržaju.

Pristalice neutralnosti interneta tvrde da se time sprječavaju ISP-ovi da filtriraju internet sadržaj bez sudskog naloga, podstičući slobodu govora i demokratsko učešće, konkurenciju i inovacije, te da se time sprječavaju moguće sumnjive usluge. **Protivnici neutralnosti mreže** pak tvrde da ona smanjuje investicije, odvraća konkurenciju, povećava poreze, nameće nepotrebne

⁸⁰ NYT: <https://www.nytimes.com/2023/05/18/us/politics/supreme-court-google-twitter-230.html>

⁸¹ Net Neutrality, Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Net_neutrality

propise, sprječava da internet bude dostupan siromašnim ljudima, sprječava da se internetski saobraćaj dodijeli najpotrebnijim korisnicima, da veliki ISP-ovi već imaju prednost u performansama u odnosu na manje provajdere, i da već postoji značajna konkurencija među ISP-ovima sa nekoliko konkurentskih pitanja.⁸²

Neutralnost interneta u Sjedinjenim Državama zapravo je bila povod rasprava između korisnika interneta i provajdera usluga još od 1990-ih. Veliki **dio sukoba oko neutralnosti mreže** proizlazi iz toga kako su internetske usluge klasificirane od strane Federalne komisije za komunikacije (FCC) koja je do 2017. godine bila naklonjena neutralnosti. S početkom predsjedničkog mandata Donalda Trumpa 2017. i imenovanjem Ajita Paija, protivnika neutralnosti interneta, za predsjednika FCC-a, komisija je izglasala ukidanje pravila o neutralnosti interneta, što je potaknulo značajnu javnu raspravu i aktivizam. Odlukom je dopušteno pružateljima internetskih usluga (ISP-ovima) da blokiraju, guše ili daju prioritet određenim vrstama internetskog saobraćaja.

Kongres Sjedinjenih Država je pokušao da usvoji zakon koji podržava neutralnost interneta, ali nije uspio dobiti dovoljnu podršku. Kalifornijski zakon o neutralnosti mreže iz 2018. osporavan je tri puta na sudu od strane provajdera internet usluga i Ministarstva pravde prije nego što su kompanije prekinule svoju pravnu borbu u maju 2022.

Prema pisanju medija, predsjednik Joe Biden je tokom svog prvog mandata radio na vraćanju federalne regulative o neutralnosti interneta – potpisao je izvršnu naredbu u jula 2021., tražeći od FCC-a da vrati neke mjere zaštite iz Obamine ere. Federalni zakoni o neutralnosti interneta zahtijevaju da se internet klasificira kao javna telekomunikaciona kompanija, a ne kao mreža privatnih usluga.⁸³

U borbi za neutralnost mreže aktivisti u SAD su koristili društvene medije i *online* kampanje kako bi mobilizirali javnu podršku, što je dovelo do masovnog negodovanja i naposljetku

⁸² Britannica: <https://www.britannica.com/story/pro-and-con-should-the-us-have-net-neutrality-laws>

⁸³ Forbes: <https://www.forbes.com/sites/emilywashburn/2023/04/13/what-is-net-neutrality-and-why-is-it-so-controversial/?sh=77e2d15f53a9>

odigralo ulogu u vršenju pritiska na FCC da zadrži zaštitu neutralnosti mreže. Različite online kampanje pomogli su u stvaranju javnog pritiska, uticaju na političke rasprave i isticanju važnosti otvorenog i neutralnog internetskog ekosistema. Neke od najpoznatijih su:

- **Battle for the Net** (Bitka za mrežu)⁸⁴ je saradnička kampanja koja uključuje brojne organizacije, *online* platforme i pojedince s ciljem odbrane neutralnosti mreže. Organizirani su online protesti i korisnici podstaknuti da kontaktiraju svoje političke predstavnike kako bi izrazili podršku za zaštitu neutralnosti mreže.
- **Internet Slowdown Day** (Dan usporavanja interneta): U septembru 2014. mnoge web stranice, uključujući one popularne poput Reddita, Tumblra i Netflixa, sudjelovale su u Danu usporavanja interneta prikazujući simbole učitavanja⁸⁵, simulirali su sporije brzine učitavanja web stranica i pružali informacije o mogućim posljedicama ukidanja mogućnosti neutralnog interneta. Kampanja je imala za cilj podići svijest i podstaknuti javnu akciju za očuvanje neutralnosti interneta.
- Hiljade korisnika interneta je 2017., u okviru kampanje **Fight for the Future** (Borba za budućnost), 'bombardovalo' FCC milionima komentara koji su zagovarali neutralnost mreže. Ova kampanja imala je za cilj pokazati javnu podršku neutralnosti interneta i izraziti protivljenje prijedlogu FCC-a o ukidanju propisa o neutralnosti. U izjavi za The Guardian direktor kampanje Evan Greer je kazao: "Neviđen broj komentara u FCC dokumentaciji naglašava ono što svi već znaju: ljudi ludo vole besplatni i otvoreni internet i spremni su da se bore za to zubima i noktima."⁸⁶

Slučaj Edwarda Snowdena i reforma vladinog nadzora

Edward Snowden je vjerovatno **jedan od najpopularnijih online disidenata** na planeti. Slučaj Snowden iznio je na vidjelo razmjere vladinih programa nadzora u SAD i šire, podstičući pozive na reformu američkih zakona o nadzoru ali i globalnu raspravu o vladinom nadzoru i privatnosti.

⁸⁴ <https://www.battleforthenet.com/>

⁸⁵ Primjer prikazivanja simbola sporog učitavanja stranice: <https://www.trendhunter.com/trends/internet-slowdown-day>

⁸⁶ The Guardian: <https://www.theguardian.com/technology/2017/aug/30/fcc-net-neutrality-vote-open-internet>

Slučaj je također izazvao rasprave o ravnoteži između nacionalne sigurnosti i građanskih sloboda i prava na privatnost, zaštite zviždača i slobode štampe.

Snowden je bivši saradnik američke Centralne obavještajne agencije (CIA) i Agencije za nacionalnu sigurnost (NSA) koji je privukao međunarodnu pažnju 2013. kada je novinarima **odao povjerljive informacije o nadzornim aktivnostima NSA-e**, otkrivajući kako agencija prikuplja telefonske i internetske podatke o milionima ljudi širom svijeta, uključujući američke državljane⁸⁷. Nakon curenja informacija, Snowden je pobjegao u Hong Kong, a zatim u Rusiju, gdje je dobio azil. Američka vlada optužila ga je za kršenje Zakona o špijunaži i krađu državne imovine. Optužbe nose maksimalnu kaznu od 30 godina zatvora.⁸⁸

Snowden je poslije curenja informacija sam postao kontroverzna ličnost - neki ljudi ga vide kao heroja koji je razotkrio prekoračenje vlasti i branio građanske slobode, dok ga drugi smatraju izdajicom koja je ugrozila nacionalnu sigurnost i izložila živote opasnosti. (Coleman 2017)

Ipak, curenje podataka Edwarda Snowdena izazvalo je **burne debate o nacionalnoj sigurnosti i privatnosti informacija**, podstičući niz važnih reformi vezanih uz vladin nadzor i privatnost. Nakon Snowdenovih otkrića, javno mnijenje se okrenulo protiv nadzora vlade, a mnoge zemlje su usvojile reforme za jačanje zaštite privatnosti. Snowdenova otkrića izazvala su globalni razgovor o granicama privatnosti, a njihovi efekti se osjećaju i danas.⁸⁹

Javnost je tražila odgovore i reformu NSA metoda prikupljanja obavještajnih podataka domaćih građana. Kao odgovor na snažno protivljenje javnosti i Kongresa tekućim vladinim programima nadzora, tadašnji predsjednik, Barack Obama, obratio se naciji 17. januara 2014., u onom što je ocijenjeno kao njegov prvi veliki govor o elektronskom nadzoru⁹⁰:

⁸⁷ The Guardian, 2013. <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/09/edward-snowden-nsa-whistleblower-surveillance>

⁸⁸ The Washington Post, 2013. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-charges-snowden-with-espionage/2013/06/21/507497d8-dab1-11e2-a016-92547bf094cc_story.html

⁸⁹ Electronic Journal Of Comparative Law: <https://www.ejcl.org/exploring-the-implications-of-edward-snowdens-court-cases-on-the-debate-over-government-surveillance/>

⁹⁰ WP, 2014. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/obamas-restrictions-on-nsa-surveillance-rely-on-narrow-definition-of-spying/2014/01/17/2478cc02-7fcb-11e3-93c1-0e888170b723_story.html

[...] "Imali smo koristi i od našeg Ustava i od ograničenih tradicija vlada. Američke obavještajne agencije bile su usidrene u našem sistemu provjere i ravnoteže – uz nadzor izabраниh vođa i zaštitu običnih građana. U međuvremenu, totalitarne države poput Istočne Njemačke nudile su priču upozorenja o tome šta bi se moglo dogoditi kada ogroman, neprovjereni nadzor pretvori građane u doušnike i progone ljude zbog onoga što su rekli u vlastitoj privatnosti domovi. Zapravo, pokazalo se da čak ni Sjedinjene Države nisu imune na zloupotrebu nadzora...dodatni zakoni uspostavljeni su 1970-ih kako bi se osiguralo da se naše obavještajne sposobnosti ne mogu zloupotrijebiti protiv naših građana. U dugoj, sumračnoj borbi protiv komunizma, podsjećani smo da se same slobode koje smo nastojali sačuvati ne mogu žrtvovati na oltaru nacionalne sigurnosti...Zahtijevali smo da naša obavještajna zajednica unaprijedi svoje sposobnosti i da policija promijeni praksu kako bi se više fokusirala na sprječavanje napada prije nego što se dogode nego na krivično gonjenje terorista nakon napada...sjetimo se da se držimo drugačijih standarda upravo zato što smo prednjačili u odbrani lične privatnosti i ljudskog dostojanstva... Zajedno, zacrtajmo put naprijed koji osigurava život naše nacije, čuvajući pritom slobode zbog kojih se naša nacija isplati boriti." (Blake 2015)

Kao odgovor na curenje podataka, predsjednik Obama je osnovao komisiju za provjeru obavještajnih postupaka SAD i davanje preporuka za reformu, koja je poslije ocijenjena kao najznačajnija reforma nadzora u zemlji od 1978. godine. Izvještaj komisije preporučio je brojne izmjene američkih zakona o nadzoru, uključujući povećanje transparentnosti, ograničavanje prikupljanja podataka i jačanje nadzora. Kongres je 2015. donio Zakon o slobodi SAD⁹¹, kojim je prekinuto skupno prikupljanje telefonskih metapodataka NSA-e i povećana transparentnost i nadzor nad vladinim programima nadzora.

Sedam godina nakon što je Edward Snowden otkrio masovno praćenje telefonskih zapisa Amerikanaca, žalbeni sud je utvrdio da je program bio nezakonit - i da vođe američkih obavještajnih službi koji su ga javno branili nisu govorili istinu⁹².

Međutim, mnogi zagovornici građanskih sloboda tvrde da je u SAD **potrebno više reformi za**

⁹¹ The Guardian 2015: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/jun/02/congress-surveillance-reform-edward-snowden>

⁹² Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-usa-nsa-spying-idUSKBN25T3CK>

zaštitu privatnosti i građanskih sloboda. Pojedina istraživanja sugeriraju da je pitanje vladinog nadzora u ime nacionalne sigurnosti bilo zabrinjavajuće za javno mnijenje mnogo prije otkrića koje je napravio Snowden. "Ove dvije vrijednosti, sloboda i sigurnost, koegzistiraju jedna s drugom u nesigurnom, stalno promjenjivom stanju ravnoteže kojoj sigurnosna pitanja neprestano prijete da poremete. Ravnoteža između slobode i sigurnosti dio je nečijeg masovnog sistema vjerovanja, koji utiče na javno mnijenje u pitanjima politike i prakse protiv terorizma od strane vlade. Konflikt leži u slobodnom društvu; šta više cijenimo sigurnost ili privatnost?" (Blake 2015)

Osim što je **pokrenuo rasprave o ravnoteži između nacionalne sigurnosti i građanskih sloboda**, slučaj Snowden također je pokazao **moć zviždača i online aktivizma** da dovedu do promjena s ciljem bolje transparentnosti i odgovornosti vladinih institucija te važnosti zaštite digitalnih prava i slobode izražavanja. Snowden je i dalje u egzilu u Rusiji, a njegov slučaj i dalje je predmet kontroverzi i rasprava.

U svojoj autobiografskoj knjizi Snowden poručuje: "Tehnologija nema Hipokratovu zakletvu. Toliko odluka koje su donijeli tehnolozi u akademskim krugovima, industriji, vojsci i vladi od barem industrijske revolucije donesene su na osnovu 'možemo li', a ne 'trebalo bi mi'. A namjera koja pokreće izum tehnologije rijetko, ako ikad, ograničava njenu primjenu i upotrebu. ... Tehnologija je napravila zapanjujući napredak, ali isto se ne može reći za zakon ili ljudske skrupule koji bi je mogli obuzdati." (Snowden 2019)

SOPA i PIPA

Američki Kongres je 2012. godine predložio Zakon o zaustavljanju piratstva na internetu (SOPA) i Zakon o zaštiti IP-a (PIPA)⁹³, koji bi vladi dali ovlast da blokira pristup web stranicama optuženim za kršenje autorskih prava. Međutim, nacrti zakona naišli su na kritike aktivista i zagovornika slobode govora, koji su tvrdili da će dovesti do cenzure i gušenja online inovacija.

Dana 18. januara 2012. dogodio se niz koordinisanih protesta protiv dva predložena zakona dok

⁹³ Protest protiv SOPA i PIPA; Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/Protests_against_SOPA_and_PIPA

je službeni protest organizovala organizacija **Fight for the Future** uključivši hiljade najpopularnijih web stranica na svijetu, uključujući englesku Wikipediju, da privremeno zatvore ili prekinu svoj sadržaj i preusmjere korisnike na poruku koja se protivi predloženom zakonu. Web stranice kao što su Google, Reddit, Mozilla i Flickr ubrzo su se pridružili protestima. Prema podacima Fight for the Future, više od 115.000 *web* stranica pridružilo se internetskom protestu. Uz *online*, došlo je do fizičkih protesta o kojima se izvještavalo širom svijeta. Dva dana poslije oba prijedloga su uklonjena sa glasanja zbog zabrinutosti oko internetske cenzure.⁹⁴

5.5. Kažnjavanje internet disidenata u SAD

Sjedinjene Države imaju jaku tradiciju slobode govora i izražavanja, što je sadržano u Prvom amandmanu Ustava SAD. Kako ističe Istorijsko društvo njujorških sudova: "sloboda govora ne samo da je fundamentalna za individualnost i autonomiju, već je i od suštinskog značaja za samoupravu u demokratiji. Komunikacija informacija i izražavanje neslaganja neophodni su za vladu ..."⁹⁵. Kao rezultat toga, općenito postoji **manja državna cenzura i kontrola interneta u SAD** u poređenju s drugim zemljama. Na to ukazuje izvještaj Reportera bez granica gdje su Sjedinjene Države rangirane na 42. mjesto u svijetu od 180 zemalja u svom Indeksu slobode medija za 2022. godinu. Iako se izraz internetski disidenti u principu ne koristi u kontekstu Sjedinjenih Država, bilo je slučajeva u kojima su oni bivali kažnjeni ili su snosili pravne posljedice za svoje online aktivnosti. Izdvojena su dva slučaja:

Slučaj Chelsea Manning

Jedan od primjera je slučaj bivše obavještajne analitičarke američke vojske Chelsea Manning, koja je WikiLeaksu 2010. odala povjerljive dokumente. (Nicks 2012) Chelsea (bivši Bradley)

⁹⁴ Insider, 2012. <https://www.businessinsider.com/largest-protest-in-history-started-here-more-than-a-billion-people-will-see-anti-sopa-messages-2012-1>

⁹⁵ The Historical Society of NY Courts <https://history.nycourts.gov/democracy-teacher-toolkit/first-amendment-civil-liberties/free-speech/>

Manning, dok je služila u vojsci Sjedinjenih Država, pronašla je dokumente koji sugeriraju da je bilo više od 15.000 neprijavljenih smrtnih slučajeva civila u Afganistanu i Iraku, te da američka vojska nije istražila zlostavljanje i mučenje zatvorenika. Manning je objavila hiljade stranica dokumenata WikiLeaksu. Nakon toga je optužena za špijunažu, a po presudi osuđena na 35 godina zatvora⁹⁶. U januaru 2017., predsjednik Barack Obama je ublažio njenu kaznu⁹⁷, priznajući da je ona nesrazmjerna u odnosu na druge osuđene za curenje dokumenata. Puštena je iz zatvora, mada je od 8. marta 2019. do 12. marta 2020. Manning bila u zatvoru zbog nepoštivanja suda i kažnjena sa 256.000 dolara zbog odbijanja da svjedoči pred velikom porotom koja je istraživala osnivača WikiLeaksa Juliana Assangea.

Slučaj Reality Winner

Još jedan primjer je slučaj Reality Winner, bivše pripadnice američkog ratnog vazduhoplovstva i prevoditeljice u Agenciji za nacionalnu sigurnost (NSA) koja je pustila u medije povjerljive dokumente o ruskom miješanju u izbore u Sjedinjenim Državama 2016. godine. U izvještaju se navodi da su ruski hakeri pristupili biračkim spiskovima u Sjedinjenim Državama, bez detaljnih podataka da li su tom prilikom napravljene bilo kakve promjene. Sud joj je 2018. izrekao najdužu zatvorsku kaznu ikada izrečenu za neovlašteno objavljivanje vladinih informacija medijima. Osuđena je na pet godina i tri mjeseca zatvora zbog kršenja Zakona o špijunaži - kontroverzni zakon koji je kritikovan zbog preopširnosti i kažnjavanja zviždača.⁹⁸ Zbog dobrog vladanja, iz zatvora je puštena 2021. na uslovno izdržavanje kazne.⁹⁹

Ovi slučajevi su pokazali kako se čak i u zemljama sa snažnom zaštitom slobode govora i izražavanja, internetski disidenti mogu suočiti s kaznom za svoje online aktivnosti, ali i to da i u demokratskim zemljama uprkos opravdanoj zabrinutosti za nacionalnu sigurnost i zaštitu povjerljivih podataka, također postoji **rizik da se zakoni i politike mogu koristiti za ućutkivanje i kažnjavanje pojedinaca** koji razotkrivaju vladina nedjela ili korupciju. U

⁹⁶ WP, 2013. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/judge-to-sentence-bradley-manning-today/2013/08/20/85bee184-09d0-11e3-b87c-476db8ac34cd_story.html

⁹⁷ NYT, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/01/17/us/politics/obama-commutes-bulk-of-chelsea-mannings-sentence.html>

⁹⁸ CBS, 2018. <https://www.cbsnews.com/news/reality-winner-espionage-act-60-minutes-2022-07-24/>

⁹⁹ NYT, 2022. <https://www.nytimes.com/2022/12/06/opinion/reality-winner.html>

Sjedinjenim Državama, ako se neko bavi ilegalnim aktivnostima na mreži, poput hakiranja, širenja govora mržnje, poticanja nasilja ili učešća u *cyber* aktivnostima prilikom činjenja krivičnog djela, može se suočiti sa pravnim posljedicama. Međutim, izazov koji ostaje je kako napraviti razliku između legitimnih radnji provođenja zakona i potencijalnih povreda prava na slobodu govora. Iako za određene online aktivnosti mogu postojati pravne posljedice, kažnjavanje internetskih disidenata samo zbog izražavanja mišljenja bilo bi suprotno principima slobode govora i izražavanja u SAD.

6. ONLINE AKTIVIZAM NASPRAM KONTROLE INTERNETA U KINI

6.1. Internet u Kini

Kina je službeno online od 1994. od kada su digitalne tehnologije brzo postale popularne, čineći informacije pristupačnijim i šireći mogućnosti za samoizražavanjem.¹⁰⁰ Prema podacima Kineskog internetskog informacionog centra (CNNIC), u Kini je do kraja 2021. bilo 1,03 milijarde korisnika interneta – što predstavlja 73 posto stanovništva. Od ukupnog broja korisnika 99,7 posto pristupa internetu putem mobilnih uređaja. Prema nekim procjenama u Kini postoji više od 150 uticajnih industrijskih internet platformi s više od 2.000 5G+ industrijskih internet projekata u izgradnji širom zemlje.¹⁰¹

Uporedno s razvojem digitalne tehnologije i popularnošću interneta, Peking je ulagao stalne napore da kontroliše sadržaje koji se šire putem digitalnih medija. Iako je **cenzura u Kini uvijek postojala**, politička represija, nadzor i cenzura poznata pojačali su se od 2012. pod vodstvom čelnika Komunističke partije Kine (KPK), Xi Jinpinga. Nekada ograničena uloga nevladinih organizacija i aktivista danas je isključivo partijska domena¹⁰² dok je savremeni nadzor olakšao progon svakoga ko pokušava obavljati tu ulogu izvan stranačke kontrole.

¹⁰⁰ Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_in_China

¹⁰¹ Gloval Times, 2022. <https://www.globaltimes.cn/page/202202/1253226.shtml>

¹⁰² Reuters, 2016 https://www.reuters.com/article/cnews-us-china-ngos-idCAKCN10X07C_

Posljednjih godina kineski autoritarni režim je sve više pooštavao svoju kontrolu nad državnom birokratijom, medijima, internetskim govorom, vjerskim grupama, univerzitetima, kompanijama i udruženjima civilnog društva, te je postao veoma efikasan u kontroli onoga što 1,4 milijarde ljudi u zemlji misli i govori o tome.

6.2. 'Najgori zlostavljač slobode na internetu'

Kineska vlada ima strogu kontrolu nad internetom u zemlji, a sloboda izražavanja i pristup informacijama na internetu je ograničen. Nevladina organizacija Freedom House prozvala je Kinu kao "najgoreg zlostavljača internetske slobode" osmu godinu zaredom, u svom izvještaju Freedom on the Net za 2022. (FreedomHouse2 2023)

Vlasti su, kako se navodi, cenzurisale postove na društvenim mrežama u kojima su kritični prema strogim vladinim mjerama izolacije COVID-19, dok su se obični korisnici suočavali sa ozbiljnim pravnim i vanpravnim posljedicama za aktivnosti poput dijeljenja vijesti, diskutovanja o svojim vjerskim uvjerenjima ili komunikacije sa članovima porodice i drugima u inostranstvu. Kada su u pitanju pojedinci koji se bave internetskim aktivizmom ili izražavaju drugačije stavove na internetu, vlada često koristi pravni sistem za **kazneni progon i kažnjavanje** onih za koje se smatra da krše mjere kontrole interneta. Iako postoje neke ograničene mogućnosti za online izražavanje i aktivizam u Kini, one su uvelike ograničene vladinim sistemom kontrole interneta. Uprkos strožim ograničenjima i riziku od krivičnih sankcija, istraživački novinari, aktivisti, blogeri i obični korisnici interneta poduzeli su hrabru akciju pozivajući na odštetu za zloupotrebe vlasti, kritikujući odgovor vlasti na pandemiju i dijeleći informacije o drugim osjetljivim temama, navodi Freedom House.

6.3. Kontrola interneta u Kini

Dana 20. septembra 1987. kineski kompjuterski stručnjak poslao je prvu kinesku e-poštu iz Pekinga s porukom "Preko Velikog zida možemo doći do svakog kuta u svijet". (J. Hauben 2010) U svojoj doktorskoj disertaciji Rongbin Han tvrdi da je to pozdravilo dolazak kineske internetske ere s izjavom da će teritorijalne prepreke između Kine i svijeta, kako ih simbolizira Veliki zid,

biti prevladane novom tehnologijom. Han dodaje kako ova poruka danas izgleda pomalo ironično, jer je kineska država od tada uspjela konstruisati najsofisticiraniji virtualni Veliki zid za filtriranje razmjene sadržaja između zemlje i vanjskog svijeta. (Han 2013)

Projekat **Veliki vatrozid**¹⁰³, kojim upravlja odjel Ministarstva javne sigurnosti kineske vlade, započeo je 1998. godine i kontinuirano se poboljšava u tehnikama ograničenja kroz više metoda i, prema mnogim analizama, ima najsofisticiraniji internetski režim filtriranja sadržaja na svijetu. Jedan od američkih inženjera koji je pomogao umrežiti Kinu 1990-ih je rekao: "Niko ne dovodi u pitanje autoritet i pravo korporacije da vrlo čvrsto upravlja, kontroliše i nadzire komunikaciju unutar i van mreže. Ta tehnologija je na samom početku izgrađena za opsluživanja tržišta korporativnih kupaca. Sve što je Kina trebala učinila bilo je uključiti te prekidače za cijelu zemlju." (Griffiths 2019)

Uz pomoć "Velikog vatrozida", kineska vlada danas održava strogi sistem internetske cenzure i nadzora koristeći kombinaciju pravnih i tehničkih mjera za kontrolu i nadzor online aktivnosti, uključujući blokiranje pristupa određenim web stranicama i uslugama, nadzor online komunikacije i zahtjev internetskim kompanijama da cenzurišu sadržaj. Ovaj sistem kontrole interneta usmjeren je na kontrolu protoka informacija i ograničavanje kritike vlade, kao i promovisanje određenih vrijednosti i poruka za koje se smatra da su u interesu Komunističke partije Kine. Kao rezultat ovih ograničenja, mnoge popularne platforme društvenih medija, tražilice i druge internetske usluge nisu dostupne u Kini, a kineski građani ne mogu slobodno pristupiti informacijama ili izraziti svoje mišljenje na internetu. Vlada koristi **niz opravdanja za svoje mjere kontrole interneta**, uključujući zaštitu nacionalne sigurnosti, održavanje društvene stabilnosti i zaštitu kineske kulture. (Zhou 2020.)

Ključna organizacija odgovorna za kontrolu interneta u Kini je Cyberspace Administration of China (CAC)¹⁰⁴, glavno regulatorno tijelo za aktivnosti povezane s internetom u zemlji. CAC je odgovoran za provođenje niza zakona i propisa povezanih s internetom, uključujući Zakon o *cyber* sigurnosti i Zakon o internetskoj sigurnosti. Uz CAC, druge vladine agencije, poput Ministarstva javne sigurnosti i Ministarstva državne sigurnosti, također igraju ulogu u nadzoru i

¹⁰³ Great Firewall in China; Wikipedia 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/Great_Firewall

¹⁰⁴ CAC, http://english.www.gov.cn/news/top_news/2014/12/31/content_281475032291728.htm

kontroli interneta u Kini. Te agencije su odgovorne za identifikaciju i cenzuru internetskog sadržaja za koji se smatra da predstavlja prijetnju nacionalnoj sigurnosti ili društvenoj stabilnosti. Kineska uprava za *cyber* prostor redovno pokreće kampanje "ispravljanja" i "čišćenja" kako bi izvršila pritisak na web stranice i platforme društvenih medija da učinkovitije nadziru sadržaj. (M. Roberts 2018)

Prema podacima kineske vlade koje su prenijeli američki mediji (WSJ 2020), "godišnja nacionalna potrošnja Kine za javnu sigurnost gotovo se udvostručila otkako je Xi preuzeo vlast, dosegnuvši ekvivalent od oko 211 milijardi dolara u 2019". Izvještaj Ryana Fedasiuka sa američkog Univerziteta Georgetown iz januara 2021. u China Brief-u Jamestown Foundation procjenjuje da su kineske komisije za cyber poslove i urede za javnu sigurnost od 2018. potrošile 6,6 milijardi dolara na internetsku cenzuru, od čega je 5,75 milijardi dolara potrošeno na lokalnim nivoima. (Fedasiuk 2021)

6.4. Cenzurisana verzija interneta

Cenzura interneta u Kini javlja se u dva nivoa: međunarodni, kao prolaz s globalne mreže u zemlju; i lokalni, unutar kineskih pružatelja internetskih usluga i web kompanija. Prvi nivo poznat je kao Veliki vatrozid, dok druga ima svoje porijeklo u onome što je nazvano kao projekat "Zlatni štit". (Griffiths 2019) Ako kineska vlada smatra da je web stranica opasna za njenu vladavinu ili sigurnost zemlje, ona biva blokirana bez objašnjenja kroz "Veliki vatrozid". (Politico 2020)

Obim zabranjenog sadržaja neprestano raste, ostavljajući kineskim korisnicima pristup samo visoko cenzurisanom, kontrolisanom i izmanipulisanoj verziji interneta. Na primjer, istraživanje iz 2018. je pokazalo da se te godine u Kini nije mogao pročitati članak Wikipedije o masakru na Trgu Tiananmen 1989. u Pekingu, dok je stranica Google-a s rezultatima pretraživanja za kinesku riječ za demokratiju također bila nedostupna. (Jazeera 2018) Postoji i dosljedna i sistemska cenzura sadržaja koji krši dugogodišnje tabue na teme kao što su nezavisnost Tajvana, represija nad etničkim manjinama u Xinjangu i Tibetu ili nad zabranjenim vjerskim skupinama poput Falun Gongu u drugim dijelovima Kine.

Prema nekim izvještajima, odjel za propagandu KPK i njene lokalne podružnice gotovo svakodnevno izdaju upute web stranicama s vijestima i platformama društvenih medija o tome koji sadržaj treba ograničiti. Svaki negativan ili neovlašten sadržaj povezan s predsjednikom Xijem i KPK-om podvrgnut je oštroj cenzuri, dok ostale cenzurisane teme u Kini često uključuju udarne vijesti vezane uz ugled stranke ili zvaničnika, službene prekršaje, vanjske poslove, zdravlje i sigurnost te aktivizam civilnog društva. (Diplomat 2018)

U martu 2021. kineska Nacionalna uprava za radio i televiziju objavila je nacrt izmjena i dopuna Zakona o radiju i televiziji koji se odnosi na internetske video emitere i platforme, navodeći **devet vrsta zabranjenog sadržaja**, uključujući onaj koji "ugrožava sigurnost", "kleveće kinesku kulturu", ili ne pomaže mladima da "uspostave ispravan pogled na svijet". Isto tijelo je u novembru 2021. donijelo nove propise koji, tvrde istraživači, uključuju zahtjeve da platforme obavještavaju vlasti prije pojavljivanja objava slavni ličnosti i stranaca. (FreedomHouse 2021)

U nastojanju da cenzuriše što više sadržaja, vlada cilja na novinare visokog profila, akademike, i korisnike društvenih medija koji nerijetku budu pozivani na razgovor kod službenika, gdje se ponekad od njih traže informacije, potvrde da će pisati ili da neće pisati o određenim temama, te da su im izricane prijetnje ili pak nuđene nagrade za određene vrste ponašanja. (M. Roberts 2018, str.133)

Organizacije koje prate stanje sloboda u svijetu tvrde da je pandemija COVID-19, koja se prvi put pojavila u gradu Wuhanu u provinciji Hubei krajem 2019., i dalje je jedna od najčešće cenzurisanih tema posljednjih par godinu dana. The New York Times je uoči prve godišnjice od *lockdowna* 23. januara 2020. u Wuhanu, napisao da su kineski cenzori izbrisali postove koji su kritikovali početno vladino postupanje s epidemijom, uključujući i one s izrazima poput "prva godišnjica" i "zviždač" - koji se može odnositi na spominjanje **Ai Fena**, jednog od prvih ljekara koji je podigao uzbunu u Wuhanu; ili **Li Wenlianga** kojeg je vlada ukorila jer je upozorio kolege na virus od kojeg je kasnije umro. (NYT 2021) Organizacija za *cyber* istraživanje sa sjedištem u Torontu, **Citizen Lab**, objavila je u u avgustu 2020. istraživanje o tome kako su kineski društveni mediji cenzurisali ključne riječi povezane s korona virusom kao i kritike na vladine odgovore na krizu. Više od 2.100 ključnih riječi povezanih s virusom cenzurisano je na WeChatu između

januara i maja 2020., što je uticalo na desetke miliona postova, navodi se u izvještaju. Zabranjene ključne riječi vezane su uz sam virus, Wuhan tržnicu, međunarodne kritike vladinog odgovora na pandemiju, teorije zavjere o porijeklu virusa i drugo. (CitizenLab 2020)

Prema podacima **GreatFire.org**, grupe kineskih aktivista koja se bori protiv cenzure i prati filtriranje u Kini – do sredine 2021., najmanje 165 od 1000 najposjećenijih web-stranica i platformi društvenih medija širom svijeta blokirano je u Kini. Mnoge međunarodne vijesti i njihove web stranice na kineskom jeziku su blokirane, kao što su one New York Timesa, Reutersa, Wall Street Journala, Australian Broadcasting Corporation i BBC.¹⁰⁵ Blokirano je i nemali broj drugih web stranica koje bi mogle pružati informacije kritične prema kineskoj vladi, uključujući stranice grupa za ljudska prava kao što su Amnesty International, Human Rights Watch (HRW) i Freedom House. U aprilu 2021. vlasti su blokirale web stranicu Centra za strateške i međunarodne studije (CSIS), think tanka sa sjedištem u Washingtonu. (SCMP 2021) Facebook, Instagram, Dropbox i Twitter također su zabranjeni.

Kineski tehnološki divovi zapošljavaju **desetine hiljada recenzenata sadržaja** i crnih lista s omogućenom umjetnom inteligencijom kako bi pregledali zabranjene riječi i slike. **Baidu**, koji je kineski pandan Googleu i koji je tamo potpuno istisnuo zapadne pretraživače je 2020. izvijestio o brisanju preko 51,6 milijardi stavki koje se smatraju "štetnim informacijama". (FreedomHouse 2021)

Imena najvišeg kineskog rukovodstva, prošlih i sadašnjih, također su dugo bile osjetljive riječi na **Sina Weibou**, kineskom klonu Twittera. Korisnici nisu mogli tražiti obične komentare koje su ostavili korisnici o kineskom Politbiuru, a vidjeli su samo objave službenih medija. Uz to, prema pisanju svjetskih medija, na Weibou se računi redovno blokiraju po hiru jednog ili nekoliko vladinih zvaničnika. Korak dalje je otišao **WeChat**, najpopularnija aplikacija za razmjenu poruka u zemlji, s milijardu aktivnih korisnika mjesečno, koji ne briše samo javni komentar korisnika, već pojedinca odsijeca od cijele mreže kontakata, kao i od mogućnosti elektronskog plaćanja,

¹⁰⁵ GreatFire.org, 2021. <https://en.greatfire.org/>

ozbiljno utičući na njegovu sposobnost normalnog funkcionisanja u modernom kineskom društvu. (FreedomHouse 2021) Ovo snažno sredstvo odvraćanja, zaključuje Freedom House, daleko je češće od drugih kazni poput zatvora, iako su se zatvorske kazne također povećale posljednjih godina.

Komentarišući kažnjavanje aktivista u Kini Yaxue Cao koji iz Washingtona vodi **China Change**, web stranicu s vijestima i komentarima koja se zalaže za ljudska prava u Kini, kazao je za Wall Street Journal u novembru 2020. da je cilj kineskih vlasti "učiniti da se osjećate bespomoćno, beznadno, bez ikakve podrške, i slomiti vas tako da počnete doživljavati aktivizam kao nešto glupo što nikome ne koristi, a zadaje bol svima oko vas". (WSJ 2020) S druge strane, Yaqui Wang, Kineskinja koja radi kao istraživačica za organizaciju Human Rights Watch, tvrdi da joj se povremeno javljaju studenti iz Kine izražavajući prigovore na kršenje ljudskih prava i političku agresiju kineske vlade, te dodaje da bi političari u Kini trebali imati na umu da mnogi u Kini i iz Kine žive u tihom strahu, "boreći se s krivnjom jer nisu progovorili". (Politico 2020)

6.5. Online aktivizam protiv mjera kontrole

Iako se online aktivizam protiv kontrole interneta u Kini suočava sa značajnim izazovima, aktivisti i građani nastavljaju koristiti razne alate i strategije za otpor internetskoj kontroli i promicanje slobode izražavanja i digitalnih prava. U Kini je bilo nekoliko značajnih online akcija i aktivizma protiv kontrole interneta uglavnom uz **tehnikе zaobilazjenja** Velikog vatrozida pomoću virtualne privatne mreže (VPN), Tor-a i drugih alata za pristup blokiranim web stranicama i sadržaju. **Gradanski novinari i internetski aktivisti** u Kini također su odigrali važnu ulogu u razotkrivanju kršenja ljudskih prava, korupcije i drugih pitanja, najčešće koristeći platforme WeChat, Weibo i druge mreže društvenih medija. Pored toga, aktivisti i građani koriste **internet peticije** kako bi izrazili svoju zabrinutost zbog vladinih politika i internetskih kontrola. Specifičnost kineskih online aktivista je da iznova pronalaze kreativne načine da izbjegnu cenzuru i, nerijetko na duhovit način, komentarišu politička i društvena zbivanja razvijajući takozvani "**Leksikon pobune**".

Organizacije za ljudska prava kao što su Human Rights Watch (HRW)¹⁰⁶, Amnesty International

¹⁰⁶ HRW <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/china-and-tibet>

(AI)¹⁰⁷ i Committee for the protection of journalists (CPJ)¹⁰⁸ bile su aktivne u zagovaranju slobode interneta i protiv kontrole interneta u Kini. Te su **organizacije dokumentovale** kršenja ljudskih prava u vezi s internetskom cenzurom i nadzorom te su pozvale kinesku vladu na veću transparentnost i odgovornost.

6.6. Zaobilaženje kineskog Vatrozida

Iako se suočavaju se s najsofisticiranijim svjetskim sistemom kontrole informacija, **disidenti u Kini kontinuirano traže načine zaobilaženja Vatrozida** i pristupaju skrivenim uglovima interneta. Deseci miliona korisnika interneta - uključujući pripadnike progonjenih manjina – suprotstavljaju se cenzuri pomoću tehnologije zaobilaženja. Prema podacima kompanije za istraživanje tržišta Global Web Index, broj ljudi u Kini koji su koristili virtuelnu privatnu mrežu (VPN), koja korisnicima omogućava prikriveno pregledavanje interneta i pristup blokiranim sadržajima, porastao je za oko 11 postotnih bodova između 2014. i 2017. Iako su stotine VPN usluga zabranjene od 2017. ili uklonjene iz Appleovog iPhone App storea u Kini, razne opcije ostaju dostupne u zemlji. (FreedomHouse 2021)

Jednostavan pristup necenzurisanim vijestima postao je teži zahvaljujući pooštravanju ograničenja korištenja VPN-a. Ipak, djelimični podaci nekoliko programera pokazuju da je najmanje 20 do 30 miliona ljudi u Kini 2018. preskočilo takozvani Veliki vatrozid. Prema podacima kompanije za istraživanje tržišta GlobalWebIndex, u prvom tromjesečju 2019., 35 posto kineskih korisnika interneta koristilo je VPN, što je povećanje u odnosu na 31 posto prije dvije godine. (FreedomHouse 2021) Vladino pooštravanje ograničenja upotrebe VPN-a i kontrole dostupnih usluga dodatno je, kako tvrde istraživači, smanjilo opcije anonimnosti korisnika, dok je izazvalo zabrinutost da će VPN usluge koje je odobrila vlada dijeliti korisničke podatke sa vlastima. Ipak, tehnolozi koji razvijaju i održavaju potrebne alate za zaobilaženje neprestano se inoviraju kako bi svojim korisnicima služili dosljedno, efikasno i sigurno. U međuvremenu, neki kineski građani rizikovali su zatvor kako bi pomogli u postavljanju satelitskih antena sposobnih za primanje sadržaja iz inostranstva za svoje susjede ili kako bi osigurali neregistrovane SIM

¹⁰⁷ AI <https://www.amnesty.org/en/location/asia-and-the-pacific/east-asia/china/>

¹⁰⁸ CPJ <https://cpj.org/asia/china/>

kartice (Jazeera 2018)

Vlasti selektivno sprovode zabranu neodobrenih VPN-ova, često krivično gone aktiviste koji im obezbijede pristup. Mnogi od tih aktivista bore se upravo protiv cenzure. U junu 2020., **Chen Iuzhen** je priveden zbog pružanja programa i alata za nezakonito "hakiranje kompjuterske mreže i ilegalne kontrole kompjuterskih mreža" nakon što je podijelio svoje podatke za prijavu na VPN sa svojim prijateljima. U maju 2020., lokalna policija je kaznila muškarca u gradu Ankang, zbog korištenja VPN-a za pristup sadržaju koji su blokirali kineski cenzori. (FreedomHouse 2021)

Ipak, zajednica digitalnih disidenata nastavlja borbu, manevrišući kako bi ostala ispred Velikog vatrozida i okupljajući se na platformama otvorenog koda, poput **GitHub** i na uslugama privatnih poruka, kakve su na aplikacijama Signal i Telegram, kako bi mobilizirali i komunicirali s vanjskim svijetom. Njihovi naponi uključuju operativne platforme koje ponovo objavljuju postove na društvenim mrežama koji su bili blokirani, web preglednike koji kineskim korisnicima omogućavaju pristup zabranjenim web stranicama i usluge razmjene poruka temeljene na *blockchainu* zbog kojih je brisanje kontroverznih postova gotovo nemoguće. U dva primjera iz prošle godine, napisao je FreedomHouse, korisnici su objavili otvorena pisma u metapodacima prilikom čega su radnici koristili GitHub kako bi protestirali protiv teških radnih uslova, zadobivši značajnu podršku svojih međunarodnih kolega. (FreedomHouse 2021) Neki aktivisti, prema pisanju Bloomberg 2019., podučavaju progonjene skupine, kao što su Ujguri s muslimanskom manjinom, kako koristiti šifrovani softver za razmjenu poruka za komunikaciju sa skupinama za ljudska prava. (Bloomberg 2019)

Jedan od najdugovječnijih boraca protiv cenzure je **GreatFire.org**, web stranica koju je pokrenuo tim anonimnih aktivista 2011. kako bi pratio i izbjegao kinesku *cyber* policiju i skrenuo pažnju na blokirane web stranice. Među ostalim alatima, grupa je stvorila web-preglednik koji je preuzelo više od 1,1 milion ljudi, gdje kineski korisnici čine 86 posto saobraćaja web-stranice, i **FreeWeChat**, web stranicu koja prati cenzurisane objave na sveprisutnoj aplikaciji za razmjenu poruka WeChat. Kako bi zaobišla Veliki vatrozid, grupa hostira svoje stranice putem Android aplikacija koje se pokreću na Amazon Web Services (AWS), usluzi u oblaku internetskog trgovca. AWS šifrira sve svoje web stranice tako da kineski cenzori ne mogu birati šta blokiraju

bez da blokiraju sve što se nalazi na AWS poslužiteljima, uključujući podatke koje banke hostiraju na mreži. (Bloomberg 2019)

Pukotine u kineskoj internet barikadi, na šta ukazuju podaci nevladinih organizacija, također su očite u napadu VPN-a u Pekingu. Naime, od 2017. brojni korisnici VPN-a i pružatelji usluga osuđeni su na zatvorsku kaznu, a Apple Inc. je uklonio stotine VPN aplikacija iz svoje trgovine aplikacija. Ipak, nakon obračuna, broj ljudi u Kini koji koriste VPN-ove porastao je. "Danas u Kini, ima mnogo primjera igre mačke i miša koju aktivisti, softverski inženjeri i svakodnevni korisnici weba igraju kako bi ostali korak ispred pekinških cenzora", napisao je Blumberg 2019. godine, ukazujući na primjer kineske radnice Quan Shixin koja je "prijegla korištenju VPN-a za pristup Twitteru 2016. i stekla 11.000 pratitelja". Nekoliko dana nakon što je 2018. godine objavila kritike na račun kineskih čelnika, vlasti su se pojavile na njenim vratima i bacile je u zatvor na 10 dana. Quan je uhapšena drugi put nekoliko mjeseci kasnije zbog rasprave o peticijama podnesenim protiv vlade u grupi od 500 ljudi na WeChatu. Drugi put je, kako kaže, bila zatvorena gotovo mjesec dana.

6.7. Leksikon pobune

Da bi zaobišli pravne i tehničke unutar "kineskog Vatrozida", korisnici interneta koriste i duhovite neologizme, homonime i kriptične aluzije kao zamjenu za zabranjene ključne riječi, prisiljavajući cenzore da filtriraju naizgled bezazlene izraze poput "rižinog zeca" (Rice Bunny), što se na mandarinskom izgovara kao "mi tu" i postalo je dobro poznato alternativa za povremeno cenzurisani *hashtag* #MeToo. U posljednjih nekoliko godina riječ "Xinjiang" i kršenja ljudskih prava širom regije bio je tabu na kineskom internetu, ali su korisnici Interneta stoga koristili "XJ" i "new jiang" ("xin" znači novo na kineskom) kako bi pokušali zaobići cenzuru.

Učesnici na kineskim društvenim mrežama namjerno biraju te specifične znakove kao taktiku kao odgovor na političko okruženje kako bi izbjegli propise cenzure stvarajući leksikon subverzivnih izraza - koji se neprestano mijenja, kao što se mijenjaju politike i novi propisi. Internet je, naglašava China Digital Times, dvojezična web stranica vijesti sa sjedištem u Kaliforniji koja pokriva dešavanja u Kini, postao kvazi-javni prostor u kojem se dominacija KPK neprestano

razotkriva, ismijava i kritikuje, često u obliku političke satire, viceva, crteža, videa, pjesama, popularne poezije, džinglova, fikcije, naučne fantastike, kodnih riječi, ruganjem i eufemizmima. (CDT 2021)

U studiji o vrstama igre riječi i kreativnih praksi koje se koriste za izražavanje kritike na internetu, Zhon Jun Yuan (2013) je identificirala devet vrsta novih riječi – ili neologizama – korištenih u kineskom internetskom jeziku: (1) znakovi ili brojevi koji se koriste kao emotikoni, (2) akronimi ili inverzni akronimi, (3) homofoni sa znakovima ili brojevima, (4) sastavljene riječi, (5) dekompozicija i rekompozicija znakova i njihovog značenja, (6) semantičko proširenje, (7) elizija, (8) preusmjerenja upotreba Chengyu (vrsta tradicionalnog kineskog idiomatskog izraza, najčešće od četiri znaka) i (9) posuđenice s kineskih dijalekata ili drugih jezika. (Yuan 2013)

Kinezi su kroz historiju prožetu različitim cenzurama izražavali subverzivne misli kroz, ukazuju mnogi, istraživači, metaforu, analogiju, igru riječi i humor. Takvi izrazi su dovoljno dvosmisleni da izmaknu očima cenzora, ali dovoljno jasni da zadobiju masovnu popularnost. Yuan smatra da se neologizmi danas uvelike repliciraju i oponašaju u digitalnoj komunikaciji. Kineski *netizensi* koji su se uključivali u političke rasprave na internetu kreirali su pojmovnik *memova*, nadimaka i neologizama kojeg je China Digital Times imenovala kao **Leksikon "Konja od trave i blata"** (Grass-Mud Horse). Projekt je nazvan u čast alpake (vrsta deve) koja živi u pustinji Gobi i koja je postala de facto maskota kineskih *netizensa* koji koriste **kodirani jezik** kako bi spriječili cenzuru i aludirali na njihovu želju za slobodom informacija i izražavanju u Kini. (CDT 2021)

Pojmovnik, prvi put objavljen 2010. nudi 370 izraza kojeg su kineski korisnici interneta popularizirali u protekloj deceniji i odnosi se isključivo na politički nabijene pojmove koji predstavljaju diskurs otpora internetskih korisnika. Odabrani pojmovi nisu potpuni zapis pop kulture i internetske terminologije i sve termine u Leksikonu kreirali su korisnici interneta, navodi China Digital Times. Pojmovi koji su dio dnevnog jezika kineskih korisnika interneta rasprostranjeni su po web stranicama unutar Kine, od blogova do *mainstream* publikacija kao što je **Southern Metropolis Daily** ili čak iz državne novinske agencije **Xinhua**, kao i s kineskih

foruma, Sina Weiboa i drugih platformi za mikroblogiranje.

Rongbin Han¹⁰⁹ sugerira da bi se korištenje takvih izraza moglo nazvati nazvati "**pop aktivizmom**", praksom koja kombinuje razigranost i politiku na način koji korisnicima interneta omogućuje protestiranje protiv autoritarne vladavine, a istovremeno pretvara političke teme u popularnu zabavu. Kao takvi, kreativni izričaji ne samo da izazivaju stranačku državu, već postaju i način prkosa utvrđenim vrijednostima i normama. (Han 2013) Shaojung Sharon Wang je analizirala kako je pojam Grass-Mud Horse izazvao masovnu proizvodnju kulturnih artefakata "stvorenih i širenih *online* i *offline*". Pojašnjava kako je "Konj od trave i blata" homofon za opscenu psovku na mandarinskom i njegova upotreba je evoluirala tako da ta alpaka predstavlja protu-moć online ograničenjima i općenito autoritetu. (Wang 2012) Dok sam izraz "konj od trave i blata" možda djeluje šaljivo, "rižin zeko" je, tvrde istraživači, nešto više: oruđe feminističke akcije u Kini, simbol kineskog #MeToo pokreta koji pokazuje da žene ne žele samo zaobići sistem već da ga žele promijeniti.

6.8. Kineski #MeToo

Pokret #MeToo, poznat kao #**WoYeShi** na mandarinskom, započeo je u Kini 2017. kada je *freelance* novinarka **Huang Xueqin** iz Guangzhoua progovorila o svom iskustvu seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu. Druge žene pridružile su joj se na internetu i za samo mjesec dana #MeToo je privukao oko 30 miliona Kineza koji su raspravljali o seksualnom uznemiravanju, naročito na univerzitetskim kampusima. (CDT1 2021) Slučajevi su dospjeli na naslovnice državnih medija i na kraju srušili niz istaknutih akademika 2018. Ipak, kineski pokret #MeToo suočio se s preprekama, sa zvaničnicima koji su hapsili feminističke aktivistice, oprezni da bi mogli izazvati nezadovoljstvo javnosti protiv vlade. Kineski #MeToo aktivisti koji su zauzeli stav protiv patrijarhalne strukture kineskog društva suočili su se s ozbiljnom reakcijom. (CDT1 2021) Čak je i Huang, koja je pokrenula pokret, privedena zbog optužbi za "podsticanje subverzije državne vlasti". Uprkos poteškoćama, Huahua, kaže da i dalje vjeruje u moć žena koje su se usudile progovoriti. "Postoji nešto što se nikada ne može cenzurisati, poput naše slobodne volje", izjavila je za hongkongški South China Morning Post. (SCMP1 2021)

¹⁰⁹ Han, Rogbin. <https://cloudfront.escholarship.org/dist/prd/content/qt4gm7f4v0/qt4gm7f4v0.pdf>

Godine 2021. pokret je dobio zamah. U julu je policija u Pekingu privela kinesku kanadsku pop zvijezdu Krisa Wu nakon što je više mladih žena javno navelo da ih je seksualno napao. Zatim je u avgustu kineski div e-trgovine **Alibaba** otpustio direktora nakon što je zaposlenica javno izjavila da je ušao u njenu hotelsku sobu i seksualno je napao. Prema ocjeni medija, slučajevi Wu i Alibaba bili su značajni po tome što su cenzori **omogućili široku raspravu** o njima na internetu. Državni mediji odmjerili su se kritikama na račun optuženih, a oba su incidenta bila **među najčitanijim temama** na kineskim društvenim mrežama. (WP 2021). Međutim, to nije bio slučaj s popularnom kineskom teniserkom **Peng Shuai** čija je objava o seksualnom zlostavljanju u kojoj je kao napadač imenovan Zhang Gaoli, bivši najviši čelnik Komunističke partije, naišla na masovno zamračenje na internetu - što je, prema nekim ocjenama, bio još jedan znak da se nova otvorenost Pekinga prema #MeToo kontroli ne odnosi na najviše zvaničnike.

Slučaj teniserke Peng Shuai

Mnogi zapadni mediji pratili su slučaj Peng Shuai koji je 'zapalio' kineske društvene mreže i postao veoma slikovit prikaz građanskog aktivizma na internetu. Isticali su da je bilo teško procijeniti koliko je Kineza zaista saznalo za tvrdnju teniserke Peng Shuai, koju je 02. novembra 2021. objavila na kineskim društvenim mrežama i čija objava je izbrisana u roku od nešto više od pola sata. Ipak, objava se nastavila prenositi kao snimke zaslona, grafike, veze, pa čak i na *blockchainu*, ohrabrujući članove kineskog pokreta #MeToo da raspravljaju o seksualnom uznemiravanju na internetu.¹¹⁰

Objava 35-godišnje teniserke, vlasnice 25 naslova u singlovima i dublovima, nije postala viralna odmah po objavi, vjerovatno zbog Weiboove značajke "automatske zabrane sjene", koja potencijalno osjetljive postove čini nepretraživim i manje viralnim. Njen post od 1.600 riječi podijeljen je samo 1.000 puta u 34 minute koliko nije bio cenzurisana, ali nakon što je obrisan, pretražen je šest miliona i 749,000 puta. (CDT1 2021)

Gotovo čim je svjedočenje objavljeno, imena Peng Shuai i Zhang Gaolija su cenzurisana kao i

¹¹⁰ NYT, 2021. Peng Shui i Cenzura <https://www.nytimes.com/interactive/2021/12/08/world/asia/peng-shuai-china-censorship.html>

gotovo sve reference na optužbu, uključujući samu riječ tenis. Peking je također ograničio digitalne prostore gdje bi ljudi mogli raspravljati o tome. Iako na najpopularnijoj kineskoj tražilici, Baidu, Peng Shuai pokazuje sedam miliona rezultata, u novembru 2021. je pretraživanje njenog imena na Weibou pokazivalo samo 700 rezultata. (BBC 2021) Pokušaji objavljivanja njihovih imena na Weibu doveli su do obavijesti da su "relevantni zakoni i propisi" spriječili tu akciju. Ubrzo nakon toga, inicijali "PS" i "ZGL" također su cenzurirani, što je korisnike Weiboa natjeralo da nađu utočište u mnoštvu sve apstraktnijih homofona, aluzija i zamjenica. Zhang Gaoli je postao "Zhuge Liang", slavni vojni strateg iz prošlosti, i "Zhang Guoli", popularni glumac/redatelj/komičar. (CDT1 2021) Peng Shuai je postala "Bodhisattva", pjevačica/tekstopisac "Pu Shu" i "Maršal Peng Dehuai", a svi dijele "pinyin" inicijale ili druge elemente s njeim imenom. Nakon što je Weibo počeo cenzurirati i te pojmove, korisnici su počeli objavljivati frazu: "Eddie Peng je tako zgodan." (Tajvanski glumac i Peng Shuai dijele isto prezime, a ime teniske zvijezde koristi znak za "zgodan.") (CDT1 2021)

Weibo je također zaključao razne postove iz prošlih godina u vezi s Peng Shuai, Zhang Gaolijem, tenisom, pa čak i aferom britanskog političara Matta Hancocka nakon što je potonji postao put za sarkastične rasprave korisnika interneta o nedoličnostima stranih zvaničnika. Servis **Douban**¹¹¹ je zabranio korisnike koji su spomenuli objavu Peng i cenzurisao komentare na korejsku dramu "Premijer i ja" nakon što je postala šifrirana riječ za Zhang Gaolija i Peng Shuai. **Tencent** je uklonio popularnu dramu sa svoje streaming usluge. Krajem novembra, The Wall Street Journal izvijestio je da je Weibo pretraga za imenom Peng Shuai dala samo jedan rezultat: objavu francuske ambasade. (WSJ 2021) Weibo je koristio gotovo sve alate iz svog cenzurnog paketa kako bi potisnuo raspravu o objavi Pengove. Pretraživanje za "svemir je tako velik", redak iz njenog posta, vratilo je samo rezultate s provjerenih organizacijskih računa (lični računi, čak i provjereni, bili su isključeni), a pretraživanja za "tenis" bila su na sličan način ograničena. (BBC 2021)

Peng Shuaijina tvrdnja gotovo je bez presedana u modernoj kineskoj historiji i potpuno bez presedana u kineskom pokretu #MeToo, koji prije nije doticao gornje slojeve Partije. Uprkos državnom pritisku i uznemiravanju, #MeToo je nastavio da snažno utiče na kinesko društvo a slučaj Peng Shuai svjedočio je o tome koliko #MeToo može biti uticajan i moćan. U eseju na

¹¹¹ Kineski internet servis Douban <https://www.douban.com/>

Twitteru, koji je kasnije prenio China Daily Times, američka feministička aktivistica Lu Pin osvrnula se na trajnu moć kineskog pokreta Rice Bunny: "Danas su barijere za govor izuzetno visoke. Bez obzira na to, Rice Bunny se nastavlja probijati kroz cenzuru. Oslanja se na one koji su dirnuti srceparajućim optužbama žrtava, što inspirše ljude da raspravljaju i repostiraju, te da govore u njihovo ime. Oslanja se na taj spontani talas ljudskih emocija, tako da na kraju svi postanu svjesni istine, a cenzura gubi svoju moć." (CDT1 2021)

6.9. Kažnjavanje internet disidenata u Kini

Kineski građani redovno su zatvarani zbog svojih internetskih aktivnosti, uključujući zagovornike političkih reformi, aktiviste ljudskih prava, pripadnike etničkih i vjerskih manjinskih grupa i obične korisnike koji izražavaju neslaganje ili kritikuju lidere KPK, posebno Xi Jinpinga. Rizik kineskih građana da budu privedeni ili zatvoreni zbog pristupa ili dijeljenja informacija na mreži ili putem pametnog telefona znatno se povećao tokom posljednjih nekoliko godina. (FreedomHouse 2021)

Represija kineske vlade nad internetskim disidentima izaziva značajnu zabrinutost u pogledu etike i ljudskih prava, posebno u vezi sa slobodom izražavanja, pristupom informacijama i zaštitom individualnih prava i sloboda. Dok kineska vlada može tvrditi da su takve mjere neophodne za održavanje socijalne stabilnosti i zaštitu nacionalne sigurnosti, mnogi kritičari tvrde da su te mjere pretjerano restriktivne i da krše temeljna ljudska prava i slobode.

Značajan primjer kažnjavanja je slučaj **Liu Xiaobo**¹¹², kineskog disidenta i borca za ljudska prava koji je 2009. osuđen na 11 godina zatvora zbog svoje uloge u izradi manifesta Povelje 08, programa od 19 tačaka koji je pozivao na veće političke slobode i veće poštivanje ljudskih prava u Kini, kojeg je potpisalo više od 300 akademika i intelektualaca. Liu je uhapšen nekoliko sati prije nego što je dokument pušten na internet, a osuđen je godinu dana poslije. Dobio je Nobelovu nagradu za mir 2010. godine, ali ni Liu ni bilo kom članu njegove porodice nije bilo dozvoljeno da prisustvuje ceremoniji u decembru te godine. Liu je umro u pritvoru 2017.

¹¹² Britannica o Liu Xiaobo <https://www.britannica.com/biography/Liu-Xiaobo>

Drugi primjer je slučaj **Ai Weiweija**¹¹³, kineskog umjetnika i aktiviste koji je bio kritičan prema kineskoj vladi i njejoj politici. Godine 2011., kineska vlada ga je privela, pretukla i stavila u kućni pritvor zbog njegovih aktivnosti na internetu, uključujući korištenje društvenih medija za izražavanje suprotnog mišljenja. Nakon što je pušten iz pritvora, Ai je napustio Kinu.

U martu 2021., penzionisanom profesoru **Chen Zhaozhi** suđeno je u Pekingu pod optužbom da je "izazivao svađe i nevolje" jer je na internetu objavio da "Wuhanska upala pluća nije kineski virus, već virus kineske Komunističke partije." Tužitelji su preporučili kaznu od dvije i po godine zatvora, ali je suđenje završeno bez izricanja presude. (FreedomHouse2 2023)

Istraživanje lista Wall Street Journal iz januara 2021. pokazalo je da je od 2019. do 2021. godine 58 kineskih korisnika osuđeno na zatvorsku kaznu od šest mjeseci do četiri godine zbog objava na Twitteru, Facebooku ili YouTube-u. List navodi kako je u decembru 2019., čovjek sa 27 pratilaca na Twitteru osuđen na 13 mjeseci zatvora nakon što je tvitovao "slava Hong Kongu, sramota komunističkih bandita". (WSJ 2021) Wall Street Journal je u novembru 2020. također pisao o čovjeku koji je zbog dokumentovanja kineskih protesta na internetu, nakon privođenja na ulici proveo četiri godine u pritvoru da bi po puštanju na slobodu ostao pod budnim policijskim nadzorom. Lu Yuyu je, navodi američki list, godinama objavljivao na internetu popis protesta i demonstracija u Kini koji su pomno čitali aktivisti i akademici širom svijeta, kao i vladini cenzori. To ga je učinilo metom. China Labour Bulletin, grupa sa sjedištem u Hong Kongu koja promovira radnička prava, koristila je Luove objave kao primarni izvor za svoju "Strike Mapu", interaktivni grafički prikaz nemira radnika na internetu. U izjavi za Wall Street Journal, Lu je kazao da zna da njegovo dokumentovanje protesta "ne bi promijenilo široke putanje historije" ali mu je značilo kao "da radi nešto što znači da nije živio uzalud." (WSJ 2020)

O slučajevima kažnjavanja online aktivista pisano je na anonimnom Twitter nalogu *@SpeechFreedomCN*¹¹⁴ koji je pratio više od 663 hapšenja zbog govora povezanih s COVID-19 između januara 2020. i juna 2021. U septembru 2020., korisnik Weiboa iz provincije Hubei Zhang Wenfang osuđen je na šestomjesečnu zatvorsku kaznu zbog "izazivanja svađa" i

¹¹³ Wikipedia o Ai Weiweiju https://en.wikipedia.org/wiki/Ai_Weiwei

¹¹⁴ <https://twitter.com/SpeechFreedomCN/status/1363792214384652289>

provociranja pjesmom o pandemiji. (FreedomHouse 2021) Osim građana, Kina je prethodnih godina zatvarala i novinare na šta, između ostalog, ukazuje izvještaj američkog nevladinog Komiteta za zaštitu novinara (CPJ) objavljenom 9. decembra 2021., navodeći kako je Kina, sa 50 zatvorenih novinara, treću godinu zaredom na prvom mjestu. CPJ navodi da se novinari u ovoj zemlji suočavaju sa nizom nejasnih "orvelovskih optužbi".

6.10. 'Disidentstvo nije umrlo'

Uprkos strožim ograničenjima i riziku od kažnjavanja, istraživački novinari, aktivisti, blogeri i obični korisnici interneta u Kini preduzimaju hrabre akcije pronalazeći nerijetko kreativna rješenja kako bi se njihov glas čuo, odnosno kako bi ukazali na zloupotrebe vlasti, kritikovali odgovor vlasti na pandemiju i širili informacije o drugim osjetljivim temama koje vlasti žele da prikriju.

Naučnica Elizabeth Economy je u članku objavljenom u aprilu 2019., povodom 30. godišnjice od masakra na Trgu Tiananmen, napisala kako "disidentstvo u Kini nije umrlo". Ona tvrdi da su "u kritičnim aspektima političke vrijednosti i duh kolektivne akcije utjelovljene u demokratskom pokretu iz 1989. opstali, pa čak i napredovali".

Economy primjećuje da uprkos sužavanju prostora za neslaganje pod Xijem, naučnici nastavljaju pisati široko rasprostranjene članke koji pozivaju na političko otvaranje, a pojavili su se široki društveni pokreti oko pitanja kao što su ženska prava, radna prava i okoliš. (Economy 2019) Xi Jinping kao lider Komunističke partije Kine i predsjednik države, konsolidirao je svoju moć do stepena koji u Kini nije viđen decenijama, ali su njegovi postupci također izazvali rastuće nezadovoljstvo među elitama unutar i izvan stranke, ističe Freedom House u svom izvještaju o slobodi na internetu u Kini, uz naglasak da uprkos višegodišnjem gušenju "pokreti za ljudska prava u zemlji nastavljaju tražiti puteve za zaštitu osnovnih sloboda". (FreedomHouse 2021) Slično tome, UNICEF u svom izvještaju "Digitalni građanski angažman mladih" iz februara 2020. također navodi kako uprkos cenzuri na Weibou, novija literatura otkriva da još uvijek postoji snažan građanski angažman na platformi u vezi sa značajnim događajima. (UNICEF 2020)

Baveći se cenzurom interneta i online aktivizmom u Kini mnogi istraživači i autori se često

osvrću na knjigu "Snaga interneta u Kini: građanski aktivizam na mreži" Guobina Yanga iz 2009. kao studiju koja mapira inovativni niz spornih oblika i praksi povezanih s kineskim cyber prostorom, ocrtavajući nijansiranu i dinamičnu sliku kineskog interneta kao arene za kreativnost, zajednicu, sukobe i kontrolu.

Yang smatra da je aktivizam izražen na internetu "aktivan" - angažiran je, dovodi do toga da grupe imaju jače afinitete jedni prema drugima dok su napori države u cenzuri prilično neučinkoviti. On piše da "državna moć ograničava oblike i pitanja svađe, ali umjesto da spriječi da se to dogodi, ona tjera aktiviste da budu kreativniji i vještiji", što podupire ideju da prednost još uvijek leži na korisniku. (Yang 2009)

Zaključna razmatranja

U eri informatičke revolucije, svjedočimo dramatičnim društvenim promjenama potaknutim svakodnevnim tehnološkim naprecima koji omogućavaju nove načine komunikacije i razmjene informacija. Kao i druge tehnološke revolucije, i ova je sa sobom donijela različite mogućnosti korištenja tehnologije u društveno korisne svrhe, ali jednako tako i njene zloupotrebe. Granice između ljudskih prava na javno izražavanje i kontrole zloupotreba informacijskih tehnologija su fluidne, te se u stalnoj međusobnoj interakciji mijenjaju i međusobno prožimaju. Moralna i etička pitanja koja se nameću još uvijek nemaju jasan odgovor ni u najuticajnijim globalnim kulturama, čiji su predstavnici SAD i Kina analizirani ovim radom. Dok se kontekst i obim kontrole interneta razlikuju između ove dvije zemlje, propitivanje etičkih i sigurnosnih dilema na konkretnim primjerima omogućuje sveobuhvatno razumijevanje izazova s kojima se danas zapravo svi suočavamo.

U Sjedinjenim Američkim Državama, online aktivizam protiv kontrole interneta primarno je fokusiran na zaštitu privatnosti, promicanje slobode izražavanja i zaštitu od potencijalne zloupotrebe pozicije moći. Etički je usklađen s načelima individualnih prava i demokratskih vrijednosti, dok je po pitanju sigurnosti veliki izazov kako izbalansirati ta prava i vrijednosti naspram potrebe rješavanja problema kao što su *cyber* prijetnje, zaštita nacionalne sigurnosti i

sprječavanja nezakonitih aktivnosti na internetu.

Nasuprot tome, kineski pristup kontroli interneta uključuje visoko regulisano i cenzurisano internetsko okruženje, koje ograničava slobodu izražavanja i pristup informacijama. Digitalni aktivizam protiv te kontrole suočava se sa značajnim etičkim izazovima zbog potiskivanja kritičke misli na internetu i potencijalnih posljedica s kojima se aktivisti suočavaju. Sa sigurnosnog stajališta, kineska vlada tvrdi da su mjere kontrole neophodne za održavanje društvene stabilnosti, očuvanja kineske kulture i zaštite od percipiranih prijetnji.

Malim i mikro državnim zajednicama poput Bosne i Hercegovine, sa svojim specifičnim kulturološkim, tradicijskim i moralnim vrijednostima, nameće se imperativ postavljanja vlastitih odrednica po mnogim važnim pitanjima kao što su sa jedne strane nadzor, cenzura, dezinformacije, kontrola informacijskog nereda, suzbijanje cyber kriminala i očuvanje sigurnosti općenito, a sa druge strane slobode izražavanja, zaštite privatnosti i slobode pristupa informacijama.

Da bi se došlo do rješenja, potrebno je pokrenuti transparentan širi društveni dijalog u kojem bi učestvovali predstavnici vladinih i nevladinih organizacija, organizacije civilnog društva, aktivističke grupe i stručna javnost s ciljem definisanja zajedničkih normi i standarda za upravljanje internetom, osiguravajući da mjere kontrole poštuju temeljna ljudska prava, istovremeno omogućavajući odgovorne i srazmjerne sigurnosne mjere u digitalnom području. U kreiranju sigurnog internetskog okruženja neophodno je pažljivo uravnotežiti zabrinutost oko državne i javne sigurnosti sa zaštitom prava i sloboda pojedinca.

Ovaj zadatak posebno je otežan s obzirom na to da su centri kontrole društvenih mreža i komunikacijskih platformi dislocirani u velike centre moći, te samim tim izvan dosega lokalnih regulatora i samog pravosudnog sistema. Međutim, veliki pomak je moguć u obrazovnom sistemu i javnom prostoru koji su otvoreni za snažno djelovanje, najprije u pravcu što kvalitetnije medijske i informacijske pismenosti usmjerene posebno ka mlađim generacijama, čija budućnost i način života su pod najvećim uticajem informacijskih tehnologija.

Naučni doprinos ovog rada sadržan u sistematičnom prikazu osnovnih pojmova, detaljno obrađenim primjerima online aktivizma, oblicima kontrole i zloupotrebe interneta, etičkim i moralnim sigurnosnim dilemama, mali je ali važan korak usmjeren prema edukaciji prvenstveno akademske, a potom i šire javnosti koju je potrebno senzibilirati i pokrenuti na promišljanje i djelovanje, čime bi i društveni ciljevi rada bili konačno ostvareni.

Bibliografija:

1. Aziz, Sahar F. i Beydoun, Khaled. 2020. Fear of a Black and Brown Internet: Policing Online Activism Boston University law review, Rutgers Law School Research Paper, str. 1155 -1163.
2. Beckerman, Gal. 2022. The Quiet Before: On the Unexpected Origins of Radical Ideas.

- Sjedinjene Američke Države: Crown. (Str. 43)
3. Blake, Matthew C., 2015., *The Snowden Effect: The Conflict in a Free Society, Who Values Privacy Versus Who Values Security?*, Bemidji State University, (str. 5-8)
 4. Boaz, Martha. 2003. "Censorship" In *Encyclopedia of Library and Information Science*, ed. M. J. M. Bates, Mary Niles, Drake, Miriam. New York: Marcel Dekker. (str. 469)
 5. C. Tilly, L. J. Wood, *Social Movements 1768–2012* (Routledge, 2013)
 6. Coleman, Phil. 2017. *Edward Snowden: America's Whistleblower - Sinner Or Saint?*. Sjedinjene Američke Države: Independently Published, (str.43)
 7. E. Elrod i M. Smith. 2005. "Information Ethics", in *Encyclopedia of Science, Technology, and Ethics*, ed. by Carl Mitcham. Vol. 2: D-K (1004-1011). Detroit: Macmillan Reference USA.
 8. Evgeny Morozov, *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom* (PublicAffairs, 2011)
 9. Figueiredo, Carlos and Bolaño, César. 2017. *Social Media and Algorithms: Configurations of the Lifeworld Colonization by New Media*, *International Review of Information Ethics* Vol. 26
 10. Gillespie, Daniel T. 2014. *The relevance of algorithms, Media technologies: Essays on communication, Materiality, and Society*. Cambridge, MA: The MIT Press. (Str.167)
 11. Griffiths, James. 2019. *The Great Firewall of China: How to build and control an alternative version of the internet*. Bloomsbury Publishing. (str 36)
 12. Hillstrom, Laurie Collier. 2019. *The #MeToo Movement 21st-century turning points*. SAD: ABC-CLIO. (Str. 4)
 13. Hollenbach, David; Küng, Hans. 2021. *Religion, and a Global Ethic*, Berkley Center, Pristupljeno: 14. april 2023. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/hans-kung-religion-and-a-global-ethic>
 14. J. Jackson, Sarah, Bailey, Moya i Foucault Welles, Brooke. 2020. *#HashtagActivism: Networks of Race and Gender Justice*. Cambridge: The MIT Press, (9 str.)
 15. Klopčić, Rifat. 2005. *Osnovi poslovne etike*. Tuzla: J.U. NUB "Derviš Sušić", Mosta: Univerzitet "Džemal Bijedić" - Fakultet za poslovni menadžment (str. 8)
 16. Mathiesen, Kay. 2008. "Censorship and Access to Expression" *The Handbook of Information and Computer Ethics*. (str.6.)

17. Nicks, Denver. 2012. *Private: Bradley Manning, WikiLeaks, and the biggest exposure of official secrets in American history*, Chicago, Illinois: Chicago Review Press.
18. Rachels, S., Rachels, J. 2007. *The Elements of Moral Philosophy*. Velika Britanija: McGraw-Hill. Str. 15-29.
19. Rapetti, Elisa. 2020. *Activism & Participation - Digital Transformation in Learning for Active Citizenship*. Dare Blue Lines. Pristupljeno: 12. maj 2023.
https://www.academia.edu/95507516/Activism_and_Participation_Digital_Transformation_in_Learning_for_Active_Citizenship
20. Reitz, Joan M. 2004. *Dictionary for Library and Information Science*. Velika Britanija: Libraries Unlimited.
21. Roberts, Margarete. E. 2020. *Censored: Distraction and Diversion Inside China's Great Firewall*. Sjedinjene Američke Države: Princeton University Press. (str 22.)
22. Rongbin Han (Han, R. (2013). *Challenging the regime, defending the regime: Contesting cyberspace in China* (Doctoral dissertation). University of California, Berkeley.
<https://cloudfront.escholarship.org/dist/prd/content/qt4gm7f4v0/qt4gm7f4v0.pdf>, (22. novembar 2021)
23. S. J. Jackson, M. Bailey, B. F. Welles, #HashtagActivism: *Networks of Race and Gender Justice* (MIT, 2020).
24. Snowden, E. J. 2019. *Permanent Record*. Sjedinjene Američke Države: Metropolitan Books/Henry Holt.
25. Tufekci, Zeynep. 2017. *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Velika Britanija: Yale University Press. (Str. 29, 71)
26. Vajzović, Emir. 2020. *Medijska i informacijska pismenost: istraživanje i razvoj*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
27. Vajzović², Emir. 2020. *Digitalna transformacija sigurnosti i algoritamska demokratija*. Sarajevo: Social Science Review 9(2). (str. 3-7)
28. Vajzović³, Emir. 2019. *Medijska i informacijska pismenost u sistemu cyber sigurnosti*. Kriminalističke Teme. Odsjek za medijske studije. (str. 534)
29. Van Gelder, Sarah. 2011. *This Changes Everything: Occupy Wall Street and the 99% Movement*. SAD: Berrett-Koehler Publishers. (str.4)
30. Van Mill, David. 2002. "Freedom of Speech", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*

(Winter2002 Edition), Edward N. Zalta (ed.).

31. Vukasović, Ante. 1993. Etika, moral, osobnost. Zagreb: Školska knjiga – Filozofsko-teološki institut D.I. (str. 39.)
32. Webb, Amy. 2019. The Big Nine: How the Tech Titans and Their Thinking Machines Will Change Humanity. Sjedinjene Američke Države: PublicAffairs (str. 56-62)
33. Yang, Goubin, 2009, The Power of the Internet in China: Citizen Activism Online, Columbia University Press. 56 (Str. 28- 65)
34. Yuan, Z. J. 2013. Je suis crabé! Néologie et pratiques scripturales dans le langage de l'internet chinois [I've Been Crabbed! Neologism and Scriptural Practices in the Chinese Internet Language] Pristupljeno: 03. decembar 2021. <http://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-00864025>
35. Zheng, Min. 2015. Different business ethics in Chinese and Western cultures, Dissertation submitted as partial requirement for the conferral of Supervisor: Prof. Nelson António. ISCTE Business School, Departamento de Management.
36. Zhou, Qijia. 2020. Building the (Fire) Wall: Internet Censorship in the United States and China, Harwvrd International Review.

Internet izvori:

1. Electronic Journal Of Comparative Law. 2013. Exploring The Implications Of Edward Snowden's Court Cases On The Debate Over Government Surveillance. Pristupljeno: 20. maja 2023.
2. <https://www.ejcl.org/exploring-the-implications-of-edward-snowdens-court-cases-on-the-debate-over-government-surveillance/>
3. Hauben, Michael. 1995. The Net and Netizens: The Impact the Net has on People's Lives. Pristupljeno: 11. april 2023. <http://www.columbia.edu/~rh120/ch106.x01>
4. The Washington Post. 2014. Obama's restrictions on NSA surveillance rely on narrow definition of 'spying'. Pristupljeno: 20. aprila 2023. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/obamas-restrictions-on-nsa-surveillance-rely-on-narrow-definition-of-spying/2014/01/17/2478cc02-7fcb-11e3-93c1-0e888170b723_story.html
5. Cyberspace Administration of China (CAC). Pristupljeno: 21. mart 2023. http://english.www.gov.cn/news/top_news/2014/12/31/content_281475032291728.htm
6. The Guardian. 2015. Congress passes NSA surveillance reform in vindication for Snowden.

- Pristupljeno: 18. maj 2023. <https://www.theguardian.com/us-news/2015/jun/02/congress-surveillance-reform-edward-snowden>
7. Insider. 2012. The Largest Online Protest In History Started Here, 2012. Pristupljeno: 14. maj 2023. <https://www.businessinsider.com/largest-protest-in-history-started-here-more-than-a-billion-people-will-see-anti-sopa-messages-2012-1>
 8. The New York Times. 2017. Obama Commutes Bulk of Chelsea Manning's Sentence. Pristupljeno: 14. maj 2023. <https://www.nytimes.com/2017/01/17/us/politics/obama-commutes-bulk-of-chelsea-mannings-sentence.html>
 9. RSF's 2022 World Press Freedom Index: a new era of polarisation, 2022. Pristupljeno: 13. maja 2023. <https://rsf.org/en/rsf-s-2022-world-press-freedom-index-new-era-polarisation>
 10. The Historical Society of the New York Courts. Pristupljeno: 12. maj 2023. <https://history.nycourts.gov/democracy-teacher-toolkit/first-amendment-civil-liberties/free-speech/>
 11. The Washington Post. 2013. Judge sentences Bradley Manning to 35 years. Pristupljeno: 11. maj 2023. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/judge-to-sentence-bradley-manning-today/2013/08/20/85bee184-09d0-11e3-b87c-476db8ac34cd_story.html
 12. Reuters, 2020. U.S. court: Mass surveillance program exposed by Snowden was illegal. Pristupljeno: 18. maj 2023. <https://www.reuters.com/article/us-usa-nsa-spying-idUSKBN25T3CK>
 13. Floridi, Luciano. 2009. Foundations of Information Ethics. University of Oxford. Pristupljeno: 14. januar 2022. https://www.academia.edu/326976/Foundations_of_Information_Ethics
 14. CPJ 2021. „2021: A record high for imprisoned journalists“. Pristupljeno: 22. oktobar 2022. <https://cpj.org/asia/china/>
 15. Economy, Elizabeth. 2019. '30 Years After Tiananmen: Dissent Is Not Dead', Journal for Democracy. Pristupljeno: 26. novembar 2021. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/30-years-after-tiananmen-dissent-is-not-dead/>
 16. Citizen Lab. 2020. A Timeline of Information Control on Chinese Social Media During COVID-19, Pristupljeno: 28. 10. 2022. <https://citizenlab.ca/2020/08/censored-contagion-ii-a-timeline-of-information-control-on-chinese-social-media-during-covid-19/>
 17. The New York Times. 2021. A Year After Wuhan, China Tells a Tale of Triumph (and No Mistakes), Pristupljeno: 26. novembar 2021. <https://www.nytimes.com/2021/01/10/world/asia/wuhan-china-coronavirus.html>

18. Fedasiuk, Ryan. 2021. Buying Silence: The Price of Internet Censorship in China, China Brief Volume:21 (Pristupljeno: 26. novembar 2021.)
<https://jamestown.org/program/buying-silence-the-price-of-internet-censorship-in-china/>
19. South China Morning Post. 2021. China blocks US think tank Centre for Strategic and International Studies website following critique on sanctions. Pristupljeno: 28. novembar 2021.
(<https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3129932/china-blocks-us-think-tank-centre-strategic-and-international>)
20. The Wall Street Journal. 2021. China Is Now Sending Twitter Users to Prison for Posts Most Chinese Can't See. (Pristupljeno: 29. novembar 2021.)
<https://www.wsj.com/articles/china-is-now-sending-twitter-users-to-prison-for-posts-most-chinese-cant-see-11611932917>
21. Hauben, Jay. 2010. China's First Email Link. Pristupljeno: 5. decembar 2021.
<https://www.informatik.kit.edu/downloads/HaubenJay-ChongqingSpeech-12Jan2010.pdf>
22. Wall Street Journal. 2021. China's Response to Peng Shuai Allegations Follows Familiar Pattern. Pristupljeno: 5. decembar 2021.
<https://www.wsj.com/articles/chinas-response-to-peng-shuai-allegations-follows-familiar-pattern-11637835662>
23. The Washington Post. 2021. Chinese tennis star's sexual assault allegation against former top leader prompts online blackout. (10. Novembar 2021)
https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/china-peng-shuai-zhang-gaoli-metoo/2021/11/03/79c0f308-3c4f-11ec-bd6f-da376f47304e_story.html?itid=lk_inline_manual_2
24. UNICEF. 2020. Digital civic engagement by young people. Pristupljeno: 26. novembar 2021.
https://www.unicef.org/media/72436/file/Digital-civic-engagement-by-young-people-2020_4.pdf
25. Bloomberg. 2019. Digital Dissidents Are Fighting China's Censorship Machine. Pristupljeno: 26. novembar 2021. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-06-03/digital-dissidents-are-fighting-china-s-censorship-machine>
26. Enciklopedija Britannica, 2021. <https://www.britannica.com>
27. Freedom on the Net in 2021: China; FreedomHouse Pristupljeno: 28. novembar 2021.
<https://freedomhouse.org/country/china/freedom-net/2021>
28. GreatFire.org, zvanična stranica. Pristupljeno: 30. novembar 2021. <https://en.greatfire.org/>
29. South China Morning Post. 2021. How Peng Shuai is fanning the embers of China's #MeToo movement, (Pristupljeno: 12. decembar 2021).
<https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3158544/how-peng-shuai-fanning-embers-chinas-metoo-movement>

30. Politico. 2020. In China, the ‘Great Firewall’ Is Changing a Generation. Pristupljeno: 19. decembar 2021. <https://www.politico.com/news/magazine/2020/09/01/china-great-firewall-generation-405385>
31. China Digital Times. 2021. Inside Peng Shuai’s accusation against former top leader: #MeToo, Censorship, and resistance discourse. Pristupljeno: 25. novembar 2021. <https://chinadigitaltimes.net/2021/11/inside-peng-shuais-accusation-against-former-top-leader-metoo-censorship-and-resistance-discourse/>
32. Al Jazeera. 2018. Meet the activists fighting the Great Chinese Firewall. Pristupljeno: 26. novembar 2021. <https://www.aljazeera.com/news/2018/6/21/meet-the-activists-fighting-the-great-chinese-firewall>
33. BBC. 2021. Peng Shuai: Chinese tennis star makes sexual assault claims. Pristupljeno: 28. novembar 2021. <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-59149698>
34. The Diplomat. 2018. The News China Didn’t Want Reported in 2017. Pristupljeno: 26. novembar 2021. <https://thediplomat.com/2018/01/the-news-china-didnt-want-reported-in-2017/>
35. The Wall Street Journal. 2020. Their Goal Is to Make You Feel Helpless: In Xi’s China, Little Room for Dissent. Pristupljeno: 25. novembar 2021. <https://www.wsj.com/articles/their-goal-is-to-make-you-feel-helpless-in-xis-china-little-room-for-dissent-11606496176>
36. China Digital Times. 2019. Translating the Resistance Discourse of Chinese Netizens. Pristupljeno: 17. decembar 2021. https://chinadigitaltimes.net/space/Grass-Mud_Horse_Lexicon_old_introduction
37. Wang, Shaojung Sharon. 2012. “China’s Internet Lexicon: Symbolic Meaning and Commoditization of Grass Mud Horse in the Harmonious Society”. First Monday 17 (1). Pristupljeno: 5. decembar 2021. <https://doi.org/10.5210/fm.v17i1.3758>.
38. The New York Times, 2023. New Biden Cybersecurity Strategy Assigns Responsibility to Tech Firms. Pristupljeno: 13. maj 2023. <https://www.nytimes.com/2023/03/02/us/politics/biden-cybersecurity-strategy.html>
39. Global voices. Pristupljeno: 17. maj 2023. <https://globalvoices.org/> Access Now o kampanji #KeepItOn. Pristupljeno: 17. maj 2023. <https://www.accessnow.org/campaign/keepiton/#kio-toolkit>
40. CBS News. 2022. Reality Winner and the debate over the Espionage Act, Pristupljeno: 21. maj 2023. <https://www.cbsnews.com/news/reality-winner-espionage-act-60-minutes-2022-07-24/>
41. The New York Times. 2022. She Tried to Resist and Found Herself Alone. Pristupljeno: 13. maj 2023. <https://www.nytimes.com/2022/12/06/opinion/reality-winner.html>
42. Global Times. 2022. China has 1.032 billion internet users, 73.0% penetration rate. Pristupljeno:

23. decembar 2022. <https://www.globaltimes.cn/page/202202/1253226.shtml>
43. Reuters. 2016. China to strengthen Communist Party's role in non-govt bodies. Pristupljeno: 17. april 2023. <https://www.reuters.com/article/cnews-us-china-ngos-idCAKCN10X07C>
44. Freedom House. 2022. Freedom on the Net: China. Pristupljeno: 2. april 2023. https://freedomhouse.org/country/china/freedom-net/2022#footnote1_kkc7ow8
45. Wikipedia. 2023. Great Firewall in China. Pristupljeno: 19. maj 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/Great_Firewall
46. Beijing Silenced Peng Shuai in 20 Minutes, Then Spent Weeks on Damage Control. 2021. The New York Times. Objavljeno: 8. decembra 2021. Pristupljeno: 23. maj 2023. <https://www.nytimes.com/interactive/2021/12/08/world/asia/peng-shuai-china-censorship.html>
47. The Wall Street Journal. 2019. Privacy vs. Security: It's a False Dilemma. Pristupljeno: 13. maj 2023. <https://www.wsj.com/articles/privacy-vs-security-its-a-false-dilemma-11570389477>
48. Statista. 2023. Number of internet and social media users worldwide as of April 2023; Pristupljeno: 16. maj 2023. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide>
49. UN, Ljudska Prava. Pristupljeno: 7. januar 2023. <https://www.un.org/en/global-issues/human-rights>,
50. WEF. 2015. World Economic Forum What are your digital rights? Pristupljeno: 25. decembar 2022. <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-your-digital-rights-explainer/>
51. Wikipedia digital rights. Pristupljeno: 25. april 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights
52. Britannica: Netizen. Pristupljeno: 25. april 2022. <https://www.britannica.com/dictionary/netizen>
53. Britannica. 2021. Net Neutrality. Pristupljeno: 22. maj 2023. <https://www.britannica.com/story/pro-and-con-should-the-us-have-net-neutrality-laws>
54. You Tube: Fine Arts Museums of San Francisco. 2021. "Algorithms Don't Predict the Future, They Cause the Future I Thinking Machines: *Cathy O'Neil*". Datum streama uživo: 17. juni 2021. You Tube, 53 min. Pristupljeno: 19. decembar 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=Mzs5juBFnHs>
55. Business Insider. 2011. The Real History of Twitter. Pristupljeno: 13. aprila 2023. <https://www.businessinsider.com/how-twitter-was-founded-2011-4>
56. Al Jazeera. 2011. Occupy Wall Street: 'We are the 99%'. Pristupljeno: 20. maj 2023. <https://www.aljazeera.com/news/2011/12/27/occupy-wall-street-we-are-the-99>
57. Associated Press. 2016. Measuring Occupy Wall Street's impact, 5 years later. Pristupljeno: 19. januar 2023. <https://www.chicagotribune.com/nation-world/ct-occupy-wall-street-s-impact-20160917-story.html>

58. The Atlantic. 2021. Occupy Wall Street Did More Than You Think. Pristupljeno: 19. april 2023.
<https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2021/09/how-occupy-wall-street-reshaped-america/620064/>
59. AlJazeera. 2021. Timeline: How the Arab Spring unfolded. Pristupljeno: 16. decembar 2021.
<https://www.aljazeera.com/news/2021/1/14/arab-spring-ten-years-on>
60. Global Fund for Women. 2023. Me Too Movement. Pristupljeno 21. maja 2023.
<https://www.globalfundforwomen.org/movements/me-too/>
61. Solnit, Rebecca. 2017. Let This Flood of Women's Stories Never Cease, On Fighting Foundational. Pristupljeno: 21. maj 2023.
<https://lithub.com/rebecca-solnit-let-this-flood-of-womens-stories-never-cease/>
62. Yale University. 2020. #MeToo makes a difference in sex-crime reporting, study shows. Pristupljeno: 13. maja 2023.
<https://news.yale.edu/2020/01/27/metoo-makes-difference-sex-crime-reporting-study-shows>
63. Medium 2017. How companies can respond to the #MeToo movement. Pristupljeno: 13. maja 2023.
<https://medium.com/awaken-blog/how-companies-can-respond-to-the-metoo-movement-8b5d22bef9ae>
64. Pew Research Center. 2022. More Than Twice as Many Americans Support Than Oppose the #MeToo Movement. Pristupljeno: 15. maj 2023.
<https://www.pewresearch.org/social-trends/2022/09/29/more-than-twice-as-many-americans-support-than-oppose-the-metoo-movement/>
65. Black Lives Matter. Pristupljeno: 13. maj. 2023.
<https://blacklivesmatter.com/>
66. CBS News 2021. The global impact of George Floyd: How Black Lives Matter protests shaped movements around the world. Pristupljeno: 15. maj 2023.
<https://www.cbsnews.com/news/george-floyd-black-lives-matter-impact/>
67. The New York Times. 2022. Corporate Voices Get Behind 'Black Lives Matter' Cause. Pristupljeno: 12. januar 2023.
<https://www.nytimes.com/2020/05/31/business/media/companies-marketing-black-lives-matter-george-floyd.html>
68. The Guardian. 2017. Black Lives Matter: birth of a movement. Pristupljeno: 17. maj 2023.
<https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/17/black-lives-matter-birth-of-a-movement>
69. The New York Times. 2020. Black Lives Matter May Be the Largest Movement in U.S. History. Pristupljeno: 17. maj 2023.
<https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/03/us/george-floyd-protests-crowd-size.html>
70. BBC. 2020. The subtle ways that 'clicktivism' shapes the world. Pristupljeno 12. januar 2023.
<https://www.bbc.com/future/article/20200915-the-subtle-ways-that-clicktivism-shapes-the-world>

71. Urban Dictionary: Slacktivism. Pristupljeno 13. april 2023.
<https://www.urbandictionary.com/define.php?term=slacktivism>
72. The Guardian 2011. We need a serious critique of net activism. Pristupljeno: 17. maj 2023.
<https://www.theguardian.com/technology/2011/jan/25/net-activism-delusion>
73. De Bossey, Château. 2005. Report of the Working Group on Internet Governance. Pristupljeno: 14. maj 2023. <http://www.wgig.org/docs/WGIGREPORT.pdf>
74. World Wide Web Consortium (W3C). 2022. Pristupljeno: 23. april 2023. <https://www.w3.org/>
75. Medium. 2019. How Google, Facebook, and Amazon are bringing the internet to the rest of the world. Pristupljeno: 19. maja 2023. <https://geoiac.medium.com/how-google-facebook-and-amazon-are-bringing-the-internet-to-the-rest-of-the-world-125b23e9ea76>
76. Sfondrini, Nicola. 2021. Move Fast and Break Things: How Facebook, Google, and Amazon Cornered Culture and Undermined Democracy. Pristupljeno 16. maj 2023.
<https://www.linkedin.com/pulse/move-fast-break-things-how-facebook-google-amazon-nicola-sfondrini/>
77. The New York Times. 2018. The Dangers of Digital Activism. Pristupljeno 19. maj 2023.
<https://www.nytimes.com/2018/09/16/opinion/politics/the-dangers-of-digital-activism.html/>
78. American Library Association. 2007. Intellectual Freedom and Censorship Q & A. Pristupljeno: 17. maj 2023. <https://www.ala.org/advocacy/intfreedom/censorship/faq>
79. The Congress of the USA. First Amendment Fundamental Freedoms. Pristupljeno: 18. maj 2023.
<https://constitution.congress.gov/browse/amendment-1/>
80. BuzzFeed News. 2014 "God View": Uber Investigates Its Top New York Executive For Privacy Violations. Pristupljeno: 4. aprila 2022.
<https://www.buzzfeednews.com/article/johanabhuiyan/uber-is-investigating-its-top-new-york-executive-for-privacy>
81. Freedom House. 2022. Countering an Authoritarian Overhaul of the Internet. Pristupljeno: 11. januar 2023. <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2022/countering-authoritarian-overhaul-internet#a-resilient-internet-for-a-more-democratic-future>
82. Opća uredba EU o zaštiti podataka (GDPR) Pristupljeno: 20. april 2022.
<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/data-protection/data-protection-regulation/>
83. The New York Times. 2023. Meta Fined \$1.3 Billion for Violating E.U. Data Privacy Rules. Pristupljeno: 22. maja 2023. <https://www.nytimes.com/2023/05/22/business/meta-facebook-eu-privacy-fine.html>
84. The Times. 2023. Facebook owner Meta fined €1.2bn over EU privacy rule breach. Pristupljeno 22. maj 2023. <https://www.thetimes.co.uk/article/facebook-owner-meta-fined-1-2bn-over-eu->

- privacy-rule-breach-9phh97nmd
85. Schechner, Sam. 2023. Meta Fined \$1.3 Billion Over Data Transfers to U.S., The Wall Street Journal. Pristupljeno: 22. maj 2023. <https://www.wsj.com/articles/meta-fined-1-3-billion-over-data-transfers-to-u-s-b53dbb04>
 86. Tufekci, Zeynep. The New York Times. 2022. We Need to Take Back Our Privacy. Pristupljeno: 19. april 2023., <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/privacy-technology-data.html>
 87. Freedom House. 2019. Freedom on the Net 2019. Key Finding: Governments harness big data for social media surveillance. Pristupljeno: 18. decembar 2021. <https://freedomhouse.org/report/freedom-on-the-net/2019/the-crisis-of-social-media/social-media-surveillance>
 88. Freedom House. 2022. Freedom of the Net: USA. Pristupljeno: 24. maj 2023. https://freedomhouse.org/country/united-states/freedom-net/2022#footnote34_ybe971z
 89. The Wall Street Journal. 2021. Facebook Says Its Rules Apply to All. Company Documents Reveal a Secret Elite That's Exempt. Pristupljeno: 21. maj 2023. <https://www.wsj.com/articles/facebook-files-xcheck-zuckerberg-elite-rules-11631541353>
 90. The New York Times. 2023. Supreme Court Won't Hold Tech Companies Liable for User Posts. 2023. Pristupljeno: 23. maj 2023. <https://www.nytimes.com/2023/05/18/us/politics/supreme-court-google-twitter-230.html>
 91. Big Data, definition (Pristup: 12. maj 2023) <https://www.techtarget.com/searchdatamanagement/definition/big-data>
 92. Amnesty International, Freedom of expression. Pristupljeno: 24. april 2023. <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/freedom-of-expression/>
 93. Right to Know Day 2018: Progress on information access around the world. Article 19. Pristupljeno: 14. maja 2023. <https://www.article19.org/resources/right-to-know-day-2018-progress-on-information-access-around-the-world/>
 94. LibertiesEU. 2023. Access to Information: Definition, Importance, Expansion. Pristupljeno: 17. maj 2023. <https://www.liberties.eu/en/stories/access-to-information/44612>
 95. European Convention on Human Rights. Pristupljeno: 25. april 2023. https://www.echr.coe.int/documents/convention_bos.pdf
 96. Povelja EU o temeljnim pravima. Pristupljeno: 25. april 2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO>
 97. Access to Information Laws. UNESCO. Pristupljeno: 12. maj 2023. <https://www.unesco.org/en/access-information-laws>
 98. Digital 2023: USA. Data Reportal. Pristupljeno: 23. maj 2023.

- <https://datareportal.com/reports/digital-2023-united-states-of-america>
99. Američka Savezna komisija za komunikacije FCC. Pristupljeno: 23. maj 2023.
<https://www.fcc.gov/>
100. Forum za upravljanje internetom SAD IGF-USA. Pristupljeno: 23. maj
<https://www.igfusa.us/>
101. Američka Nacionalna uprava za telekomunikacije i informacije NTIA. Pristupljeno: 23. maj 2023. <https://ntia.gov/>
102. The New York Times. 2020. The Problem of Free Speech in an Age of Disinformation. Pristupljeno: 20. maja 2023. <https://www.nytimes.com/2020/10/13/magazine/free-speech.html>
103. Forbes. 2023. What Is Net Neutrality—And Why Is It So Controversial? Pristupljeno: 23. maj 2023. <https://www.forbes.com/sites/emilywashburn/2023/04/13/what-is-net-neutrality-and-why-is-it-so-controversial/?sh=77e2d15f53a9>
104. Zvanični sajt kampanje Battle for the Ner. Pristupljeno 23. maj 2023.
<https://www.battleforthenet.com/>
105. The Guardian. 2017. FCC flooded with comments before critical net neutrality vote. Pristupljeno: 24. maj 2023. <https://www.theguardian.com/technology/2017/aug/30/fcc-net-neutrality-vote-open-internet>
106. The Washington Post. 2013. U.S. charges Snowden with espionage. Pristupljeno: 12. mart.2023.
https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-charges-snowden-with-espionage/2013/06/21/507497d8-dab1-11e2-a016-92547bf094cc_story.html
107. The Guardian. 2013. Edward Snowden: the whistleblower behind the NSA surveillance revelations. Pristupljeno: 12. mart 2023.
<https://www.theguardian.com/world/2013/jun/09/edward-snowden-nsa-whistleblower-surveillance>

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
IZJAVA o autentičnosti radova

Stranica 1 od 1

Naziv odsjeka i/ili katedre: _____

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: _____

Naslov rada: _____

Vrsta rada: _____

Broj stranica: _____

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis
